

BIRZA PLUS

Dėliausias gynybinių pilių tipas Vakarų Europoje yra bastioninės pilys. Jos statytos karui nuo XVI a. iki XIX a. vidurio; buvo tokių pilių ir Lietuvoje.

Apsiginti nuo ištobulėjusių patrankų sviedinių netgi už labai storų pilių sienų darėsi vis sunkiau, todėl jau antrojoje XV a. pusėje Italijoje mūro sienų vietoj pradėti pilti žemių pylimai, o vietoj kamپinių bokštų — pylimais sustiprintos, išsišovusios iš apjuosto pylimais kvadrato kampų bastionų aikštelės. Aukšti pylimai dengė pilies kieme stovinčius rūmus ir kareivines, arsenalą ir kitus pastatus, o ant pylimų ir aikštelių pastatytos patrankos darė tvirtovę grėsminga jėga. Tvirtovę juosė vandens griovys.

Italų bastioninėms pilims būdinga tai, kad žemių pylimai iš lauko, taip pat apsauginio griovio šlaitai per visą aukštį būdavo apmūrijami sienomis. Antrojoje XVI a. pusėje italų bastioninių pilių planas pasikeitė — nors kiemas pasiliko kvadratinis, bet bastionai padidėjo, o juos jungę pylimai-kurtinos — patrumpėjo¹. Tvirtovės planą pakeitė partitis: priešas į kiemą verždavosi ne per bastionus, o per lengviau pažeidžiamus pylimus.

XVII a. viduryje labai išpopuliarėjo olandiškas bastioninių pilių tipas². Ekonominiais ir funkciniais sumetimais olandai atsisakė brangių, pylimų šlaitus dengiančių mūro sienų. Pilies kiemą ir bastionus jie ėmė dengti ne vienu, o dviem pylimais: didesniu ir mažesniu. Be to, tiedu pylimai būdavo pilami žemesni. Pilies vartams nuo tiesioginio apšaudymo apsaugoti statytojai priešais juos supildavo priešpili-redutą, per kurią pravedavo kelią į pakeliamą tiltą per fosą. Tokios pilys būdavo pigesnės, paprastesnės, be to, greičiau įrengiamos.

Iš Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje buvusių kelių bastioninių pilių karine strategine ir istorine reikšme, statybos istorija išsiskiria Radvilų statyta Biržų pilis. (Biržai Radviloms atiteko XVI a. pradžioje.) Ji statyta iš pradžių pagal itališką, o vėliau pagal olandišką tipą. Per Biržusėjo svarbus prekybinis ir strateginis kelias iš Vilniaus į Rygą. Valstybės ir savo valdų šiaurinėms sienoms apsaugoti Radvilos Biržuose pastatė tvirtovę ir pasirinko ją savo rezidencija.

Biržų pilies istoriją išsamiau nušvietę tyrinėtojai (Biržų monografijų autoriai: Eustachijus Tiškevičius³, prof. Jonas Yčas⁴, naujausių

¹ Italų XVI a. antrosios pusės bastioninių pilių savybės išsamiai aprašytos teoretiko Francesko de Marčio. Francesco de Marchi, Trattato d'architettura militare, Brescia, 1599. Veikalas atspausdintas po autoriaus mirties.

² Olandiškas bastionines pilis, be kitų autorių, aprašė torūnietis, garsus karo inžinierius Adomas Freitagas (1608—1650).— A. Freytag, Architectura militaris nova et aucta, Leyda, 1631. Šis veikalas susilaukė keturių leidimų vokiečių ir trijų — prancūzų kalbomis. A. Freitagas, vėliau tapęs filosofijos ir me-

dicinos mokslų daktaru, dešimtį paskutiniųjų savo gyvenimo metų praleido Lietuvoje (apie 1640—1650 m.), tarnaudamas pas Jonušą Radvilą, dėstydamas Kėdainių gimnazijoje matematiką. Kėdainių liuteronų bažnyčioje yra A. Freitago antkapis. H. Grinevičius, Memorialiniai paminklai Kėdainiuose, — „Muziejai ir paminklai“, 1968, p. 137—138.

³ Biržė — rzut oka na przeszłość miasta, zamku i ordynacyi, Skreślił Eustachy Tyszkiewicz, St. — Petersburg, 1869.

⁴ Prof. Jonas Yčas, Biržai Tvirtovė, miestas ir kunigaikštystė, Kaunas, 1931.

straipsnių apie Biržų pilį autoriai — Andrius Ciechanowieckis⁵ ir Karolis Mekas⁶) tiksliau nepagrindžia pirmosios Biržų pilies statybos datos. E. Tiškevičius ir jo žinias kartojantis J. Yčas rašo, kad Kristupas Radvila Biržų pilį statė antrojoje XVI a. pusėje⁷. A. Ciechanowieckis neatmeta M. Balinskio⁸ ir E. Kotlubajaus⁹ tvirtinimo, jog dar Jogailos laikais Biržuose buvusi medinė pilis. Tačiau kasinėjęs Biržų pilies teritorijos dalyje, K. Mekas nustatė, kad medinės pilies liekanų ten nėra. Jis teigia, jog Kristupas Radvila Perkūnas pilį statė pirmasis: pradėjo apie 1575 m. ir baigė 1589 metais.

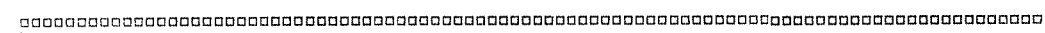
Archyvuose ir bibliotekose naujai aptikti Radvilų dokumentai duoda papildomų žinių, kurios padeda užpildyti dalį pilies istorijos spragų.

Kristupo I Radvilos Perkūno pilis. Pirmosios pilies ansamblis ir miestas apytiksliai atvaizduoti XVII a. pradžios vario raižinyje, kurio vienas atspaudas saugomas LTSR Dailės muziejuje¹⁰. Jį greičiausiai išraižė žinomas raižytojas Tomas Makovskis (1562?—

1630). Dar tiksliai nenustatyta, kuriais metais piešinys tam raiziniui sukurtas, bet nėra abejonių, kad Biržus jame matome prieš 1625 m. su-naikinimą¹¹.

Stokholmo karo archyve (Krigsarkivet) saugomas Gustavo Adolfo kariuomenės inžinierių 1625 m. Biržų įtvirtinimų planas¹², kuriame spalvomis pažymėti įtvirtinimai ir pastatai. Labai vertingi pirmosios pilies istorijai archyvuose užtikti jos statybos dokumentai. Minima toji pilis ir įvairiuose XVI a. pabaigos ir XVII a. rašytiniuose šaltiniuose. Dalį pirmosios Biržų pilies įtvirtinimų ir trobesių liekanų po vėlesniais pylimais ir pastatais atkasė 1961—1963 m. A. Urbštas¹³, o 1963—1965 m.—K. Mekas¹⁴. Visa tai padeda atkurti pirmosios pilies vaizdą ir kai kurias stilistines bei inžinerines jos savybes.

Biržų tvirtovės statyba pradėta ne nuo apsauginių žemės pylimų kasimo, o nuo teritorijos paruošimo. Tam reikalui atlikti didžiuliai landsafto pertvarkymai. Į šiaurę nuo Biržų užtvinktos Apaščios ir Agluonos upės. Jų vandenys užliejo 400 ha

⁵ Andrzej Ciechanowiecki. Z dziejów budowy zamku w Birzaczach, — „Kwartalnik architektury i urbanistyki“, t. IV, zes. 1—2 Warszawa, 1959, p. 43—66.

⁶ K. Mekas, Biržai, — „Mokslas ir gyvenimas“, 1966, Nr. 7, p. 30—33.

⁷ E. Tyszkiewicz, Birze, p. 35.

⁸ M. Baliński, T. Lipiński, Starożytna Polska, t. III, p. 454.

⁹ E. Kotlubaj, Galeria nieświeska portretów Radziwiłłowskich, Wilno, 1857, p. 127.

¹⁰ Raižinį 1939.II.22 d. iš pil. Rožės Ežepkos už 750 zlotų nupirko Vilniaus miesto muziejus. Dabar jis LTSR Dailės muziejaus grafikos skyriuje, inv. Nr. G 3783.

¹¹ Raižinyje atvaizduota rotušė — „praetorium“— 1609 m. dar nebuvo užbaigta (žr. 1609.III.6 d. Kristupo II Radvilos raš-

tą Biržų magistratui, MAB RS, f. TF-3, l. 28—29). Taigi piešinys raiziniui padarytas po 1609 metų.

¹² Tą planą anksčiau minėtame straipsnyje publikavo A. Ciechanowieckis. 1969 m. to plano signatūras nurašė ir kopijas Stokholme padarė J. Glemža ir J. Jurginis Žr. Jonas Glemža, Biržų pilis, — „Mokslas ir gyvenimas“, 1969, Nr. 7, p. 19—22.

¹³ A. Urbštas, Buv. Radvilų pilis Biržuose. Tyrimai natūroje (šūrfai), t. IV—VIII, 1961, SMRGD.

¹⁴ K. Mekas, Biržų pilis (1963 m. spalio—lapkričio mėn. tyrimų ataskaita), mašinraštis, p. 13; K. Mekas, 1964 m. Biržų pilies tyrimas, mašinraštis, p. 44; K. Mekas, Biržų pilies tyrimas 1965 m., mašinraštis, p. 21.

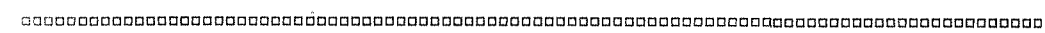
žemės plotą. Dabar Širvėnos ežeru yra vadinamas didžiulis tvenkinys; XVI a. pabaigoje jis panaudotas tvirtovės ir miesto prieigų apsaugai.

Dar didesni žemės darbai atlikti, pilant pylimus. Italų bastioninių pilių pavyzdžiu stačiakampį pilies kiemą uždarė didysis (aukštasis) pylimas. Stačiakampio kiemo kampuose buvo įrengtos bastionų aikštelės. Pylimą juosė fosa. Už fosos ėjo žemasis pylimas. Archeologiniai tyrimai parodė, kad pylimų aukštis — 3—5 m. Kasinėjant taip pat užtiktas 2,5—3 m storio ir 10—12 m aukščio mūro kiautas, kuriuo iš lauko sutvirtinti kai kurie bastionų ir griovio šlaitai. Minėtame 1625 m. švedų plane mūro kiautas paspalvintas rausva akvarele. Rausva juosta apjuosia kairėje nuo vartų buvusį bastioną, visą rytinį pylimą ir dalį pietinio pylimo. Todėl reikia suabejoti K. Meko tvirtinimu, kad mūras juosęs visą pilį. Kaip yra buvę, parodys numatyti kasinėjimai.

Mūro kiauto viršutinė dalis, išsikišusi virš pylimų, saugojo nuo kulku įgulus kareivius. Kiautas išmūrytas iš lauko akmenų ir plytų. Jo apdaila — gotiškai rištų plytų.

Bastionuose įrengti šeši kazematai*. Tie dviaukščiai ir triaukščiai pastatai išmūryti bastionų kakleliuose, kad iš jų būtų galima kryžmine ugnimi apšaudyti iki pylimų prasibrovusių priešą. 1964 m. K. Mekas ištyrė atkastas šiaurinio ir pietinio kazematų liekanas¹⁵.

Kasinėjant užtikti šiaurinio bastiono apvalusis, apmūrytas kampas,

* Kazematas (ital. „casamatto“) — po fortifikacijomis išmūrytos skliautuotos patalpos amunicijai laikyti, naudojamos taip pat gynybai.

¹⁵ K. Mekas, 1964 m. Biržų pilies tyrimas, p. 14—18.

taip pat šiaurinio kazemato fasadinė siena (2,03 m storio). Antrajame kazemato aukšte dar išliko buvusių dviejų šaudymo angų apačios. Šaudymo angos čia buvo «X» formos. Angų plotis — 1,15 ir 1,18 m. Dvi šaudymo angos, tik ovalinės, buvo ir pirmajame aukšte. Kazematas beveik visas pakištas po didžiuoju pylimu (apie 4,5 m gylyje). Jo vidus užverstas griuvenomis, todėl tikslesni kazemato dydžiai nenustatyti (fasado plotis — 5,45 m). Pylimo mūro kiauto ir kazemato sienos apdailoje vyrauja nebrauktinės plytos, rištos gotiškai.

Vartų pastatą nuo kulku dengusi 44,5 m ilgumo mūro siena pietiniame gale stačiu kampu pasuka į rytus. Tame posūkyje atkasta 2,8 m aukščio ir 2,68 m pločio arka, per kurią patenkama į pietinį kazematą. Iš atkastų kazemato fragmentų jo dydžio ir vidaus įrengimų nepavyko atkurti. Sienų likučiai vietomis iki 5 m aukščio. Kitų ikonografijoje pavaizduotų pirmosios Biržų pilies kazematų nuo ežero neieškota.

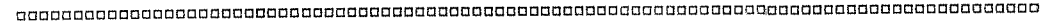
Kitas fosos krantas tvirtovėje pritaikytas gynybai, supylus nuolaidžią atslaitę.

Svarbų vaidmenį pilies gynyboje vaidino vartų bokštas, buvęs rytiniame kiemo šone. Tai 19,5 m ilgio ir 11,7 m pločio pastatas, kurio pamatus ir dalį sienų 1963 m. atkasė A. Urbštas, o 1963—1965 m. toliau tyrinėjo K. Mekas¹⁶. To stačiakampio dviaukščio pastato vidaus ilgis — 15,3 m, plotis — 7,6 m. Stovėjo

¹⁶ K. Mekas, Biržų pilis (1963 m. spalio—lapkričio mėn. tyrimų ataskaita), p. 2—5; K. Mekas, 1964 m. Biržų pilies tyrimas, p. 4—14, 36.

jis išilgai rytinio pylimo, primūrytas prie gynybinių sienų.

Įdomu, kad į pilies kiemą patekti buvo galima per koridorių vartų pastato viduryje, 1,7×1,3 m storio sienomis atitvertą, einantį išilgai pastato iš rytų į vakarus. To koridoriaus ilgis — 16 m, o plotis — 4,5 m. Taigi vartų traktas buvo ne statmenas, o lygiagretus su pylimu. Abiejuose koridoriaus galuose 2,9—3 m pločio įvažiavimo angos. Gynybos sumetimais jos išplanuotos ne vienoje ašyje. Pietinės angos šone tebėra iš dolomito iškalta stakta. Nenustatyta, kokios buvo koridoriaus perdangos. Jo asla negrįsta, šonuose buvusias pailgas patalpas į du kambarius skyrė 1,8 m storio mūras. Minėtoje XVII a. pradžios graviūroje vartų pastatą dengia keturšlaitis stogas su špilium. Prie vakarinės vartų koridoriaus sienos iš kiemo rasta mūrinių priestatų sienų liekanų. Priestatai graviūroje neparodyti. Jie buvo nugriauti, vartus rekonstruojant. Į šiaurinį vartų galą rėmėsi per fosą pastatytas medinis tiltas. Iš reduto nuo miesto pusės į vartus patekti buvo galima tik tai per tą tiltą. Per jį į pilies kiemą būdavo vežamos patrankos, amunicija, maistas įgulai ir kiti kroviniai, taip pat statybinės medžiagos, per jį įjodavo raiteliai ir susisiekdavo su pilimi pėstieji. Graviūroje matome, kad tilto galas prie vartų buvo pasuktas į pietus, į vartų pastato įvažiavimo angą, nes to pastato trakto koridorius nuo tos angos turėjo būti pravažiuojamas išilgai pylimo. Iš 1660 m. rašytų laiškų sužinom, kad senasis pilies tiltas buvo medinis. Iš graviūros piešinio sunku spręsti, ant

17 K. Mekas, Biržų pilis (1963 m. spalio—lapkričio mėn. tyrimų ataskaita), p. 9.

ko jis buvo paklotas: ar ant mūrinių stulpų, ar ant medinių polių. Kadangi archeologinių kasinėjimų metu senojo tilto mūrinių stulpų liekanų neužtikta, reikia manyti, kad jis stovėjo ant medinių polių. Tie poliai yra buvę nevienodo aukštumo, todėl tilto paklotas buvo išgaubtas: jo vidurinė dalis buvo iškilusi. Nenustatyta, kiek prie tilto ir ant jo pakloto yra buvę vartų, kokia jo dalis buvo pakeliama, kokie buvo jų kėlę įrengimai. Senasis pilies tiltas buvo 1625 m. sunaikintas švedų, o jo liekanas galutinai palaidojo toje pačioje vietoje vėliau vykdyti naujo tilto statybos darbai.

1961—1962 m. A. Urbštas atkasė fosos pusėje, po pylimu buvusį slaptą išėjimą, kuris greičiausiai įrengtas, statant pirmąją pilį. Juo apgulties metu buvo galima iš pilies slaptai išeiti¹⁷.

Graviūroje atvaizduoti taip pat mūriniai bokšteliai, stovėję išsišovusiuose smailiuose bastionų kampuose ir šoninių kiemo pylimų centruose. Jų paskirtis neišaiškinta. Greičiausiai jie turėjo gynybinę funkciją. Tų bokštelių liekanų neužtikta. Matyt, jie nugriauti, vėliau rekonstruojant. Pylimų kampuose, po žemėmis buvo išmūryti parako rūšiai. Jie pažymėti taip pat ir 1625 m. švedų plane.

Graviūroje atvaizduotas centrinis pilies kiemo pastatas, mūriniai triaukščiai rūmai, yra Kristupo I Radvilos Perkūno rezidencija. Pilies teritorijos kasinėjimai nedavė duomenų apie tų rūmų situaciją, jų dydį, konstrukcijas ir stilistines savybes. Piešinyje jie parodyti maždaug toje pačioje vietoje, kaip vėlesnis rūmų pastatas, su dvišlaičiu

stogu ir mūriniais renesansiniais frontonais.

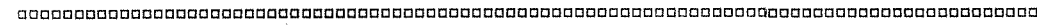
1960 m. prie rūmų griuvėsių pietvakarinio fasado buvo aptikti neišaiškintos paskirties pastato pamatai. Prie to paties fasado atkasti pamatai priklausę pirmajam pilies ansambliui¹⁸. Šalia jų užtiktos nedidelio priestato liekanos¹⁹ ir greta — cilindrinų skliautų rūsys.

Prie rūmų griuvėsių šiaurės vakarų fasado iš dalies atkasti siauro, bet ilgo pastato pamatai. Jų ilgis — 52,5 m, plotis su sienomis — apie 12 m. To pastato sienos mūrytos iš to paties tipo, kaip pirmosios pilies vartai, plytų, todėl jis irgi priskirtinas prie pirmojo, seniausio, ansamblio. Prie pastato pristatytas kvadratinis (5,20×5,20 m) priestatas. Į šiaurės vakarus nuo šių trobesių atkastas dar mūrinio pastato kampas, kurio sienų storis — 74 cm. Jo plytos irgi tokios, kaip senųjų vartų.

Graviūroje šiauriau rūmų yra atvaizduota evangelikų reformatų bažnyčia. Ji tikrai stovėjo, nes antrosios XVII a. pusės dokumentuose kalbama apie jos varpinės ardymą plytom.

Iš graviūros žinome, kad už tvirtovės vakarinio pylimo ir fosos, paėžerėje būta dviejų pastatų — dviaukščio ir vienaaukščio. Galimas daiktas, tai buvo kareivinės.

1625 m. švedų plane pilies kieme pažymėtos kelių mūrinių pirmosios pilies pastatų konfigūracijos. Kai kurių iš jų liekanų rasta, bet jos dar neištirtos.

18 To pastato plotis su sienomis — 19 m, vidaus plotis — 16,2 m. Pamatų storis — iki 160 cm, sienų storis — 140—156 cm. Plytų dydžiai: 6,5—7,5×24—29×12—13,5 cm.
19 Jo vidaus plotis — 10 m, sienų storis — 0,82 cm.

Iš dokumentų²⁰ žinome, kad, be kareivinių, pirmajame pilies ansamblyje tikrai buvo arsenalas («ceikhauzas») ir turėjo būti maisto sandėliai («proviauthauzas»).

Kristupo I Radvilos Perkūno pilies ankstesnių tyrinėtojų nebuvo nei išsamiau aprašyta, nei tiksliau dantuota. Neturėta žinių apie ją staciusius žmones. Dokumentai apie Biržų pilies statybą, ypač pačių Radvilų ir jų tarnautojų laišakai, išblaškyti; dalis jų saugoma Lietuvos, kiti — Lenkijos, Baltarusijos, Leningrado, Maskvos, Švedijos archyvuose. Todėl ne visi jie panaudoti pilies istorijai. Bet ir turimi dokumentai leidžia tiksliau nustatyti pirmosios Biržų pilies statybos laiką, išaiškinti statybininkų pavardes.

1586 m. birželio 30 d. sutartyje sakoma, kad «su mūrininku Pranciškumi Minetu dėl vartų, rūsių bei patalpų, taip pat butų tuose vartuose išmūrijimo, o kitoje Biržų pilies vietoje — dviejų fortų išmūrijimo» susitarta ir kad «...tuos vartus ir fortus jis su viskuo turi pagal reikalą, pradėjęs nuo pamatų, išmūryti taip, kaip nupiešta paveiksle, ir kaip ponas kapitonas Morštinas ir Biržų seniūnas ponas Andrius Ciolekas nurodys ir lieps»²¹. Toliau sutartyje nurodytas atlyginimas, kuri Minetas turėjo gauti pinigais ir produktais.

Tą pačią dieną sudarytos dar dvi sutartys. Viena — su pylimų meistras (z walmistrzami) Povilu Fonchotvičium ir Pranciškumi Miničium (Minetu) — dėl Biržų pilies

20 1622 m. iš Biržų pilies arsenalo išduotų patrankų, alavo, parako ir kitų medžiagų sąrašas. Государственный архив Минской области, ф. 694, оп. 2, т. 1, ед. хр. 456, л. 10.
21 CVIA, f. 459, ap. 1, b. 54.

pylimo supylimo ir jo paviršiaus nulyginimo, kita — su pylimų kasėjais dėl dešimties pylimo sienų supylimo. Čia nurodyta, kad kiekviena iš tų sienų turi turėti 10 uolekčių ilgio, 10 uolekčių pločio ir 2 uolektis aukščio.

1586 m. liepos 1 d. surašyta sutartis su italu Vilhelmu, tačiau jo darbai nenurodyti, tik pažymėtas 20 kapų grašių atlyginimas ir pasakyta, kokie bus duodami produktai.

1586 m. liepos 1 d. sudarytas ir pilies statytojų darbininkų sąrašas. 132 darbininkus, po vieną nuo penkių valakų, turėjo duoti Biržų žemininkai; 61, po vieną nuo dešimties valakų, Biržų dvaras ir 31 darbininkas, matyt, samdyti. Iš viso pilį statyti privalėjo apie du šimtai trisdešimt darbininkų.

Reikia manyti, kad darbai buvo pradėti 1586 m. vasarą. Tai patvirtina ir Kristupo I Radvilos Perkūno 1586 m. liepos 8 d. iš Biržų rašytas laiškas Jurgiui Radvilai²². Neaišku, kodėl F. M. Sobieščianskis, rašydamas apie Biržų tvirtovės statybą, jos pradžią nukelia į 1603 metus²³.

Nors dokumentai atskleidė kai kurių pilies statybos meistrų pavardes, tačiau iki šiol nepavyko išaiškinti, kas gi buvo pirmojo tvirtovės ansamblio autorius, kas paruošė sutartyje su Minetu minimą vartų ir fortų «paveikslą», kas padarė

rūmų, evangelikų reformatų bažnyčios ir kitų pastatų projektinius piešinius.

Daugumas tyrinėtojų pilies užbaigimą nukelia į 1589 m., kuriais Kristupas I Radvila Perkūnas išrūpino miestui iš karaliaus Zigmanto Vazos Magdeburgo teises²⁴. Greičiausiai pagrindiniai Biržų pilies statybos darbai buvo užbaigti dar prieš privilegijos išrūpinimą. Biržų tvirtovė ir po 1589 m. buvo stiprinama ir tobulinama. 1597 m. rugpiūčio 22 d. Jonišio seniūnas M. Račickis pranešė Kristupui Radvilai, jog patrankos Rygoje dar neuzbaigtos ir kad jos būsiandies užbaigtos po savaitės²⁵.

Apie 1600 m. Kristupas I Radvila Perkūnas sudarė sutartį su mūrininku Kornelium Kaizeriu dėl pastarojo tarnybos iki gyvos galvos Biržuose ir metinio atlyginimo²⁶. Viena tos sutarties sąlygų — Kaizeris privalo išmokyti mūryjimo dū Radvilos vietinius vyrus. Kita sąlyga — Kaizeris privalo gyventi Biržuose²⁷.

Radvila rūpinosi Biržais. Miestas buvo aptvertas, į jį patekti buvo galima pro ketverius vartus. 1589 m. gegužės 1 d. jo instrukcijoje miestiečiams²⁸ sakoma, kad «mieste turi būti ketveri vartai, ir vieni iš jų — ginkluoto žmogaus gerai saugomi. Ginklus mes ir mūsų įpėdiniai turime tiecti, o miestiečiai turi duoti paraką, šovinius ir sar-

ласти, ф. 694, оп. I, ед. хр. 293, л. 6, ба.

²⁶ Ten pat, b. 146, l. 22.

²⁷ K. Radvila panašioms susitarimams, matyt, teikė daug reikšmės, nes šias sąlygas ir kitas pataisas į sekretoriaus rašytą sutarties tekstą prirašė pats.

²⁸ Plg. Monumenta reformationis Poloniae et Lithuaniae, t. I, s. 45, Vilnius, 1911.

²² Saltykovo-Šcedrino biblioteka Leningrade, f. 971 (Dubrovskio), dėžė 4^d, sign. 234/Nr. 116.

²³ F. M. Sobieszczański, Wiadomości historyczne o sztukach pięknych w dawnej Polsce, t. II, Warszawa, 1849.

²⁴ Privilegija duota 1589 m. kovo 9 d. Varšuvoje.

²⁵ Государственный архив Минской об-

gybinį. Kiti treji vartai mums nereikalingi, laikomi vien miestui uždaryti».

Kovose su švedais pasižymėjęs karvedys, Biržų pilies įkūrėjas Kristupas I Radvila Perkūnas mirė 1603 metais. Biržų likimas toliau susietas su jo palikuonių veikla. Iš antrosios žmonos, Kotrynos Ostrogiškytės, Kristupas I turėjo sūnų Jonušą — būsimą Vilniaus kaštelioną, o iš trečiosios žmonos, Kotrynos Tenčinskaitės, sūnų Kristupą, vėliau pavadintą Kristupu II, — būsimą Vilniaus vaivada ir lauko etmoną. Biržus po tėvo mirties paveldėjo aštuoniolikmetis (g. 1585 m.) Kristupas. Ne mažesniu uolumu, kaip tėvas, jis toliau rūpinosi Biržų pilies ir miesto tvarkymu.

XVII a. pradžioje nežinia kuriam iš Radvilų, Kristupui I ar jo sūnui, pasiųstame rašte išdėstyta, ką reikia padaryti, kad Biržai galėtų tvarkytis pagal Magdeburgo teisę²⁹. Be kita ko, ten sakoma, kad miestas turi turėti atskirą plytinę ir krosnį kalkėms degti, kad reikia pastatyti pirklių-svečių namus, pirtį, alaus daryklą, namą vaitui. Nurodoma, kad miestiečiai savo namus statytų prie naujų gatvių, kad kiekviename name būtų mūrinis kaminaš, kad visos iškilmės turėtų būti švenčiamos rotušės salėje, o ne namuose. Siūloma miesto magistrato sudėtis, aptariamoms jo narių pareigoms. Sakoma, kad miesto valdžia turi pasirūpinti vėliava ir herbu.

Nedatuotame XVII a. pradžios laiške Skulimovskiui³⁰ Kristupas II

Radvila perduoda Biržų magistratui įsakymą prižiūrėti, kad miestiečiai savo namus remontuotų ir kiekvieną pavasarį gatves prieš savo namus grįstų. Šiame laiške taip pat įsakoma atšaukti iki pavasario rotušę stačiusius dailides prie saksų bažnyčios statybos.

1609 m. kovo 6 d. Kristupo II Radvilos iš Papilio Biržų magistratui pasiųstuose nurodymuose kaip tvarkyti ir statyti Biržų miestą³¹ kalbama apie «špitolės» statybą ir reikalaujama, kad kuo skubiausiai būtų pastatyta rotušė, kuriai medžiai būsią duodami iš kunigaikščio girios.

XVII a. pradžios graviūra vaizdžiai rodo jau išplanuotą ir užstatytą Biržų miestą. Miesto tvarkymąsi nutraukė karas. 1621 m. kovo pabaigoje švedų karalius Gustavas Adolfas nutraukė paliaubas su Lietuva—Lenkija ir atnaujino karo veiksmus Livonijoje³². Tų metų rugpiūčio 25 d. jo kariuomenė užėmė Rygą³³, o spalio 15 d. — Mintaujos pilį³⁴. Priešas grėsė ir Biržams.

Karas su švedais vertė Biržus nuolat stiprinti. Prieš pilies pylimus tuo metu buvo supilti dar lauko pylimai (šancai). 1622 m. gegužės 16 d. «latviams, kurie turėjo pylimą (šancą) prieš pilį pilti», sumokėta 12 auksinų³⁵, o dailidėms Tomui ir Ivanauskui — 5 auksinai. Vienas pilies «puškorių» (patrankininkų) tuo metu buvo Lorensas³⁶. Karą su švedais parodo taip pat 1622 m. iš pilies arsenalo kariuomenei išduotų

²⁹ MAB RS, f. TF-3, l. 39—40.

³⁰ Ten pat, l. 72.

³¹ Ten pat, l. 28—29.

³² Księcia Krzysztofa Radziwiłła spraw wojennych i politycznych częśc pierwsza, Paryż, 1859, p. 4.

³³ Ten pat, p. 73.

³⁴ Ten pat, p. 89.

³⁵ Государственный архив Минской области, ф. 694, оп. 2, т. I, ед. хр. 456, л. 54а.

³⁶ Ten pat, l. 54^a—55.

patrankų, šautuvų, kovos kirvių skaičius, parako, salietros ir sieros, alavo ir alavinių kulku, patrankų sviedinių, knatų kiekis³⁷.

Biržai buvo įtvirtinti pagal pasuktinį to meto karinės technikos žodį. XVII a. pradžios Biržų graviūroje parodytas miestas iš pietų ir pietryčių apjuostas pylimu su vartų bokštu. Toks pylimas prie Vilniaus kelio tikrai buvo. Jis pavaizduotas ir 1625 m. švedų plane, saugomame Stokholmo archyve. Tame plane pylimai juosia ne tik miestą, bet ir atskirus postus su kariuomenės stovyklomis jo prieigose.

Be žemių pylimų, miestas buvo sustiprintas dar ir mūrinėmis gynybinėmis sienomis. 1965 m. prie Biržų reformatų bažnyčios iš žemių sanpiolos formuojant aikštelę estradai, prie tos bažnyčios šventoriaus pietvakarių kampo užtikta mūro pamatų. K. Mekas, pasitelkęs vidurinės mokyklos mokinius, per dvi savaites ištyrė 90 m ilgio pamatų ir sienų liekanas. Pasirodo, kad tai yra minėtame 1625 m. švedų plane pažymėtos, Biržų miestą nuo ežero pusės juosusios, gynybinės sienos liekanos. Ties šventoriaus pietvakarių kampu atkasti 8,65×9,2 m bokšto pamatai. Bokšto sienų storis — 2,2—2,3 m. Pamatai mūryti iš akmenų ir plytų klodų. Antžeminėje bokšto sienos dalyje plytos rištos renesansiškai. Bokštas 1625 m. švedų plane nepažymėtas. Greičiausiai jis pastatytas po 1625 m. Nuo bokšto pietryčių kampo rytų link eina 0,55 m storio plytinės sienos pamatai. Sienos ilgis — 87 m.

³⁷ Ten pat, l. 10—10^a.
³⁸ Księcia Krzysztofa Radziwiłła spraw wojennych i politycznych część trzecia, Pa-ryż, 1859, p. 516.
³⁹ Ten pat, p. 529.

Ties tuo pačiu posūkiu sienoje užtikti buvusių vartų pėdsakai. Nors 1625 m. plane pažymėtų kitų sienų 1965 m. ir nebuvo ieškoma, netenka abejoti, kad jos buvo, ir priešas, prieš šturmuodamas pilį, turėjo užimti miesto įtvirtinimus. Žemių pylimais savo kariuomenės stovyklą prie Biržų yra tvirtinę ir švedai; tai rodo ir minėtas 1625 m. švedų planas.

Užmiestiniai įtvirtinimai yra padaryti greičiausiai švedų 1625 metais. Tų metų rugsėjo 7 d. laiške Zigmantui Vazai Kristupas II Radvila rašo, kad Gustavas Adolfas su 8000 kareivių apgulė Biržų pilį ir savo stovyklą tarp užtvankos ir upės sutvirtino³⁸. Kitame tų metų dokumente taip pat sakoma, kad Gustavas gynybai tinkamoje vietoje, tarp užtvankos ir upės, savo stovyklą įrengė, kariuomenę išdėstė, aplinkui grioviais, statinių tvoromis ir kitais įtvirtinimais apjuosė³⁹.

XVII a. pradžioje Radvilos daug statė ne tik Biržuose, bet ir Vilniuje, Dubingiuose, Slucke. Bastioninių įtvirtinimų statybą jie laikė ne tik prestižo, savo asmeninių turtų, bet ir svarbiu krašto gynybos reikalu. Iš Vilniaus kašteliono Jonušo Radvilos dvarų pajamų ir išlaidų ataskaitų matyti, kad 1619 m. už darbus prie Slucko pilies pylimų Jaroševičiui duoda 150 auksinų⁴⁰, o pylimų meistriui Lachovičiui — 10 auksinų⁴¹. Radvilų statybininkų sąrašuose yra ir žinomo to meto magistro Vilhelmo Polio pavardė. Jis 1613 m. restauravo sudegusias Vilniaus katedros stogo fermas ir at-

⁴⁰ Государственный архив Минской области, ф. 694, оп. 2, т. III, ед. хр. 10729, л. 9.
⁴¹ Ten pat.

liko kitus darbus⁴². 1618 m. jam iš Kristupo II Radvilos kašos buvo užmokėta 100 auksinų už darbus nežinomame pastate, gal būt, Radvilos rūmuose Vilniuje⁴³.

Gustavas Adolfas karo veiksmus atnaujino 1625 m. gegužės mėn., o rugpiučio 7 d. jis su 10 000 kareivių pasiekė Biržus ir apgulė tvirtovę. Kad švedai neturėtų kur prisiglausti, Biržų seniūnas sudegino miestą ir prie pilies buvusį palivarą⁴⁴. Įgulos nepavykus įbauginti, švedai pasuko į Radviliškį⁴⁵. Kristupas II Radvila paprašė pagalbos naujai paskirtą didįjį etmoną Sapiegą, bet jos negavo. Tai sužinojęs, Gustavas Adolfas su 8000 kareivių sugrįžo į Biržus, apgulė pilį ir įtvirtino savo stovyklą tarp užtvankos ir Apaščios. Priešas užėmė iš dviejų pusių silpniau ginamus pylimus, pasikasė po tvirtovę ir užminavo ją paraku. Įsitikinusi, kad atsilaikyti nebus galima, 1625 m. rugsėjo 7 d. įgula pasidavė⁴⁶.

Švedai pagrobė Radvilos lobį, karo amunicijos ir maisto atsargas, 60 patrankų. Visas patrankas Gustavas Adolfas išsiuntė į Rygą⁴⁷. Čia tiek iš Biržų, tiek iš kitur suvežtąsias, švedai pakrovę į keturis karo laivus ir pasiuntę į Švediją, bet laivai jos nepasiekę, nes netoli Kuršo pa-

krantės kilusi audra ir juos nuskaudiniusi⁴⁸.

Gustavas Adolfas Biržų pilyje paliko savo įgulą, kuriai vadovavo pulkininkas Kroicas (Kreutz)⁴⁹. 1625 m. rugsėjo 27 d. švedai užėmė Bauskės pilį, o spalio 8 d. jiems vartus atidarė Mintaujos įgula. Tų metų lapkričio 11 d. Kristupas II Radvila prie Biržų pilies pasiuntė pėstininkus bei kazokus ir įsakė pastatyti prieš pilį keturis įtvirtinimus, kad iš jų būtų galima puldinėti švedų įgulą. Numatytųjų įtvirtinimų statybai Radvila pasiuntė savo inžinierių ir Biržų dvaro baudžiauninkus⁵⁰.

Smarkiai nukentėjusią Biržų pilį Kristupas II Radvila atgavo pagal 1626 m. sausio 19 d. Baldenmūizėje su švedais sudarytą sutartį.

Biržai buvo strategiškai svarbi, tačiau ne valstybinė, o privati Radvilos pilis. Kadangi ji buvo prieš nusiaubta, ginant valstybę, Radvila kreipėsi laišku į bajoriją⁵¹, prašydamas seimo kompensacijos pilies atstatymui. Laiške, be kitko, jis rašo: «Žinokite, šviesiausieji ponai, kad nieko daugiau negaliu prarasti, ką praradau Biržuose». Seimas Kristupo II Radvilos patirtų nuostolių kompensacijos klausimą svarstė 1626 metais. Tas klausimas buvo keliamas taip pat 1627, 1628 ir

⁴² 1613.VI.21 d. sutartyje dėl šių darbų jis tituluojamas karališkuoju architektu. — Jan Kurczewski, Kościół Zamkowy czyli Katedra Wileńska, t. III, p. 98—99, 103.
⁴³ Jo pakvitavimas su parašu „Wilhelm Pohl, cieszla“ ir lako antspaudu yra Minsko archyve. Государственный архив Минской области, ф. 694, оп. 2, т. 1, ед. хр. 455, л. 8.
⁴⁴ Księcia Krzysztofa Radziwiłła spraw., część trzecia, p. 509.
⁴⁵ E. Tyszkiewicz, Birże, p. 36.

⁴⁶ Kristupo II Radvilos 1625.IX.7 d. iš Anykščių rašytas laiškas Zigmantui Vazai. — Księcia Krzysztofa Radziwiłła spraw., część trzecia, p. 516.
⁴⁷ E. Tyszkiewicz, Birże, p. 36.
⁴⁸ Księcia Krzysztofa Radziwiłła spraw., część trzecia, p. 537.
⁴⁹ Ten pat, p. 526, 537.
⁵⁰ Ten pat, p. 541.
⁵¹ E. Kotlubaj, Galerja Nieświeszka portretów Radziwiłłowskich, p. 187—188; E. Tyszkiewicz, Birże, p. 36—37.

1629 m. seimų posėdžiuose. Tačiau tik 1631 m. nutarime įrašyta, nedelsiant išmokėti etmonui 22 000 auksinų kompensaciją⁵².

To meto pilies aprašymo neturime, todėl nėra išsamesnio vaizdo, kaip ji atrodė po švedų invazijos. 1625—1626 m. mūriniai pilies rūmai buvo arba visiškai sunaikinti, arba tiek sugriauti, kad jų neapsimokėjo restauruoti. Tokią išvadą galima padaryti iš šių faktų: viena — prieš 1655 m. švedų antplūdį pilies šeiminių gyventa mediniame name, kuris antpuolio metais buvo sudegintas⁵³, kita — 1649 m. buvo ruošiamos plytos ir kitos medžiagos naujų rūmų statybai pilyje⁵⁴.

Atgavęs Biržus 1626 m., Kristupas II Radvila atstatinėjo tvirtovę iki savo mirties (1640 m.). Neturime tikslų žinių, kokie statybininkai ir fortifikatoriai tada dirbo. A. Ciechanowieckis spėja, kad Biržų atstatyme galėjo dalyvauti Jonas Mosas (Mosses), 1616 m. buvęs prie Radvilos, taip pat karo inžinieriai — Elijas Arciševiskis, tarnavęs Radvilai 1619—1624 m. ir netrukus po 1633 m., taip pat Teodoras Obuchovičius, tarnavęs etmonui 1630—1632 m⁵⁵. Iš Vilniaus kaštelionui Jonušui Radvilai duotos 1619 m. išlaidų apyskaitos matyti, kad Arciševiskis tais metais gavo 480 auksinų kelionei į Krokuvą⁵⁶, o statybos rei-

kalams — 4591 auksiną⁵⁷. Nežinia tik, ar tai tas pats «karo inžinierius» Arciševiskis, nes 1621—1622 m. Kristupo II Radvilos kariuomenėje tarnavo bajoras Kristupas Arciševiskis⁵⁸. Savo kariuomenėje Radvila turėjo ir kitų karo inžinierių. 1623 m. kovo 6 d. Varšuvos seimui jis pristatė 13 švediškų vėliavų, paimitų Mintaujoje ir kitose mūšių vietose. Tarp kare nusipelnusių Kristupo II Radvilos karių, numetusių tas vėliavas karaliui po kojomis, buvo ir karo inžinieriai Viteušas ir Antanas Olifieris⁵⁹.

Iš 1631 m. Biržų dvaro pajamų išlaidų žiniaraščio⁶⁰ aiškėja pilies amatininkų pavardės. Dažytojui Piekarskiui dažams į Vilnių duota 24 kapos grašių. Dalis atlyginimo kapomis grašių išduota: staliui Jonui Olševskui — 12, malūnininkui Steponui iš Vilniaus — 80, staliui Jurgiui Vižiui (Vizis) — 20, vokiečiui malūnininkui Muterštiliui — 32, dažytojui Indrisiui — 8, aludariui Adomui — 6.

Iš išlaidų už ciną langų įstiklinimui antrajame aukšte, taip pat iš užmokesčio Bauskės dažytojui vokiečiui už kambarių išdažymą atrodo, kad 1631 m. medinis Kristupo II Radvilos rūmas jau buvo baigiamas statyti.

Kristupas II Radvila mirė 1640 m. Svėdasuose⁶¹. Biržus paveldėjo būsimoji Lietuvos didysis

⁵² Volumina Legum, III, p. 457, 497, 524, 552, 584, 626, 677.

⁵³ A. Ciechanowiecki, Z dziejów... p. 46.

⁵⁴ Jonušo Radvilos 1649.III.31 d. laiškas iš Lubečo L. Kochanskiui, VUB, f. A-232, Nr. 18055.

⁵⁵ A. Ciechanowiecki, Z dziejów... p. 46.

⁵⁶ Государственный архив Минской об-

ласти, ф. 694, оп. 2, т. II, ед. хр. 10729, л. 13.

⁵⁷ Ten pat, l. 10.

⁵⁸ Księcia Krzysztofa Radziwiłła spraw... część wtóra, p. 273; część trzecia, p. 572.

⁵⁹ Ten pat, p. 459.

⁶⁰ Государственный архив Минской области, ф. 694, оп. 2, т. I, ед. хр. 456, л. 29—30.

⁶¹ E. Kotłubaj, Życie Janusza Radziwiłła, Wilno i Witebsk, 1859, p. 69.

etmonas, jo sūnus Jonušas Radvila (g. 1612 m.).

Jonušo Radvilos statybos Biržuose. J. Radvilos statybinė veikla Biržuose mažai tenušviesta, nors jis organizavo, finansavo ir pradėjo Biržų pilies rekonstrukcijos ir miesto įtvirtinimo darbus, norėdamas sumoderninti gynybinius įrengimus pagal olandišką jų tipą. Su naujoviškais fortifikacijų įrengimais Jonušas Radvila susipažino Vakaruose, Niderlandų—Ispanijos kare⁶².

Jis atsikvietė į Lietuvą jau minėtą olandiškų bastioninių pilių žinovą, karo inžinierių, filosofijos ir medicinos mokslų daktarą, Adomą Freitagą, kuris, be Kėdainių, kurių laiką gyveno ir Biržuose. Neturiniame datos, bet Biržų miestiečių Jonušui Radvilai neabejotinai prieš 1642 m. rugsėjo 20 d. rašytame, laiške kalbama apie būtinumą pastatyti Biržuose rotušę⁶³ ir siūloma pritaikyti jai rekonstruotą daktaro Freitagą namą, kuris numatytas nugriauti. Radvila laiško paraštėje užrašė, kad pastatys naują rotušę⁶⁴. Be to, miestiečiai iš tos žemės, kuri buvo paskirta A. Freitagui, prašė duoti sklypus burmistrai, tarėjams ir raštininkui⁶⁵.

Yra nuomonių, kad A. Freitagas fortifikacijos meno Jonušą Radvilą mokė dar Olandijoje⁶⁶, kad su Radvilomis jis bendrauti pradėjo

nuo 1630 m.,⁶⁷ o kada pas juos atvyko — nežinoma. Iš Biržų dvaro ir pilies 1686 m. perrašytų dokumentų nuorašų knygos turime tikrų žinių, kad A. Freitagas 1640 m. jau vykdė J. Radvilos pavedimus Biržuose. J. Radvila 1640 m. lapkričio 12 d. raštu vaitui kapitonui Dyviui, burmistrams ir tarėjams skiria komisiją Biržų miesto reikalams tvarkyti. Be Biržų seniūno Jono Penkalskio, Kristupo Striškos, į tą komisiją buvo paskirtas ir Adomas Freitagas.

Sis įžymus fortifikacijų magistras yra Biržų miesto įtvirtinimų projekto autorius. Tai patvirtina du tą pačią 1641 m. balandžio 4 d. rašyti J. Radvilos raštai^{67a}: vienas — Biržų vaitui kapitonui Dyviui, o kitas — Biržų miesto burmistrams, tarėjams. Vaitui J. Radvila įsako priminti Biržų miestiečiams, miesto tarybos nariams ir žydams, kad jie ruošūsi miesto pylimo darbams, ir „ponui daktarui Freitagui padarius (pylimų) matavimus (projekta), negaišdami galėtų tuos darbus pradėti». Tuo pačiu reikalu Radvila kreipėsi ir į Biržų burmistrus, tarėjus, miestiečius: ...«pagal mano pirmtakų Biržų miestui duotas privilegijas Biržų gyventojai ir žydai, kiekvienas, kas turi namą, sklypą, turite pylimą aplink miestą pilti, todėl noriu, kad prirėikus be jokių atidėliojimų ir vilkinimų prie pylimo darbų stotumėte, nes jau pavedžiau ponui Freitagui, nuvykus į Biržus, padaryti

⁶² Po kelių mokslo metų Kėdainių kolegijoje ir Slucke, 1629 m. Jonušas Radvila dvejus metus studijavo Leipcigo universitete. 1631 m. jis buvo nuvykęs į Niderlandus; ten dalyvavo kunigaikščio Henriko Oraniečio kare su ispanais. 1632 m. jis praleido Leideno universitete. Kaip karaliaus pasiuntinys, buvo taip pat nuvykęs į Hagą ir Angliją. — E. Kotłubaj, Życie Janusza Radziwiłła, p. 21—26.

⁶³ Senoji rotušė sudegė švedų invazijos metais.

⁶⁴ MAB RS, f. ADK-167, p. 303—304.

⁶⁵ Ten pat, p. 300—303.

⁶⁶ Andrzej Gruszecki, Bastionowe zamki w Malopolsce, Warszawa, p. 23.

⁶⁷ Józef Naronowicz-Narowski, Budownictwo wojenne, Warszawa, 1957, p. XXII.

^{67a} MAB RS, f. ADK-167, p. 290—291.

tų pylimų matavimus (projekta), pagal kuri tuos pylimus pilsite».

Sunku pasakyti, kurios pareigos J. Radvilos dvare A. Freitagui buvo pirmą kartą: fortifikatoriaus, ar gydytojo. Tikra yra, kad 1641 m. jis buvo Jonušo Radvilos gydytoju, nes tų metų balandžio 5 d. iš Liubečo Boguslavui Radvilai pasiųstame laiške Jonušas Radvila sako: «Kad Jūs Šviesybei ne savo ranka rašau, — kaltas daktaras Freitagas, kuris mane į vonią įgrūdo»⁶⁸. Iš kitos pusės, minėtosios bei kai kurios kitos J. Radvilos korespondencijoje užtiktos žinutės rodo, kad A. Freitagui buvo pavedami svarbūs įtvirtinimų statybos reikalai. Taigi, gyvendamas Biržuose ir Kėdainiuose, A. Freitagas ne tik gydė Radvilos šeimą bei kitus dvariškius, dėstė matematiką, bet tiesiogiai ar netiesiogiai dalyvavo ir Radvilų statybose.

Be Adomo Freitagos, Radvilos turėjo dar vieną karinės statybos žinovą — 1655—1659 m. parašytos trijų tomų knygos «Karinė statyba»⁶⁹ autorių Juozą Narūnavičių-Naronskių⁷⁰. 1645 m. J. Narūnavičius-Naronskis važinėjo po J. Radvilos dvarus Lietuvoje, darydamas jų žemėlapius. Tais metais jis nubraižė Svėdasų apylinkių planą, o 1653 m.

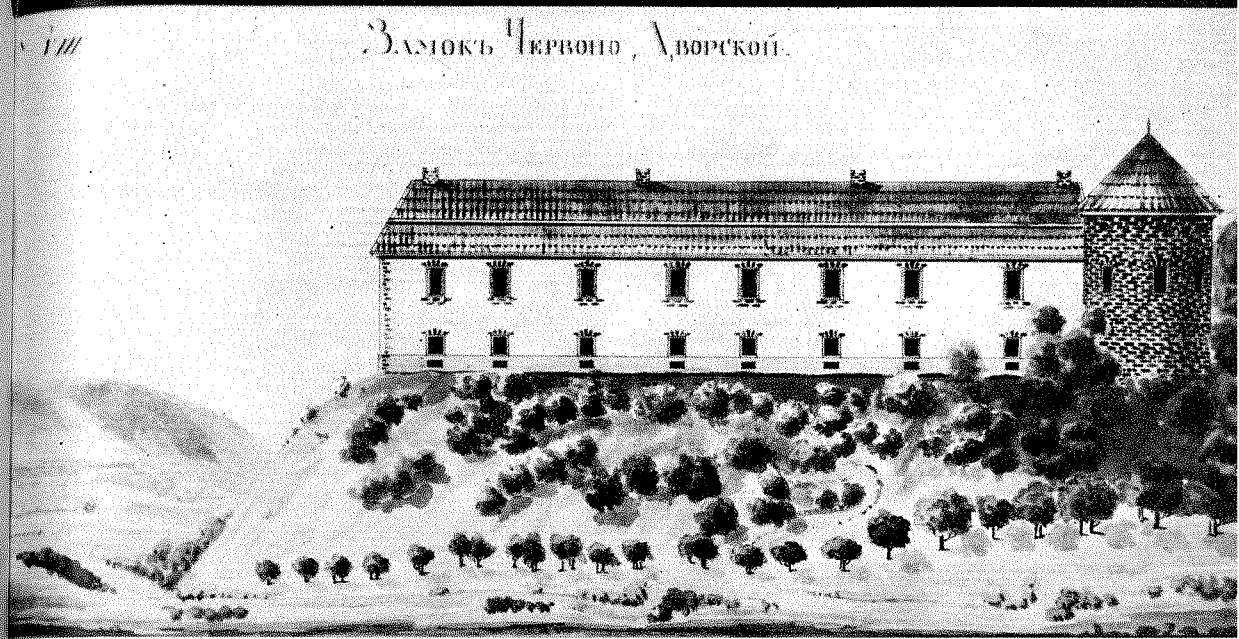
pasirašė Tauragės dvaro inventorinį aprašymą kaip «jo šviesybės kunigaikščio revizorius ir geometras»⁷¹. J. Narūnavičius-Naronskis Radvilų valdose turėjo susitikti su A. Freitagu, kurio nemėgo. Jis netgi neteisingai apkaltino jį, nuplagijavus savo mokytojo, XVII a. matematiko ir fortifikatoriaus Christiano Oterio, rankraštį⁷². Todėl J. Narūnavičius-Naronskis vargu ar galėjo bendradarbiauti su A. Freitagu Kėdainių ir Biržų statybose.

Jonušui Radvilai įsakius, 1642 m. Biržų miestiečiai aplink miestą pradėjo pilti pylimą. Jie prašė, kad žydai ne atsipirkinėtų pinigais, o patys dirbtų prie tų darbų, kad prie jų prisidėtų ir vokiečiai, kurių Biržuose yra keliolika namų⁷³. Be to, jie taip pat prašė Radvilos prisiųsti rotušės projektą⁷⁴; ją statyti norėta pradėti ateinančiais metais.

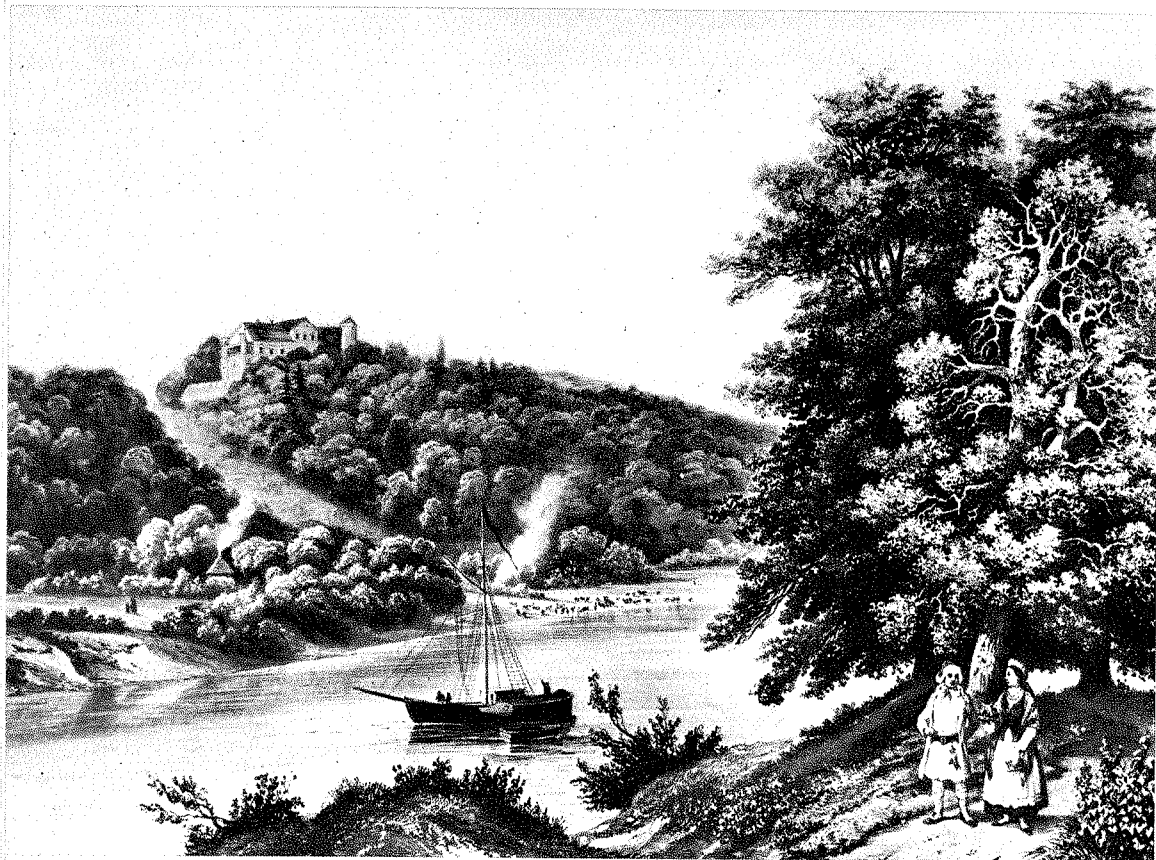
1642 m. rugsėjo 20 d. raštu J. Radvila įsakė miestiečiams paruošti kuo daugiau plytų rotušės ir vartų statybai⁷⁵. 1645 m. Biržai sudegė; tų metų rugsėjo 3 d. laišku Biržų seniūnui Kristupui Daugėlai Striškai Radvila įsakė tais metais neimti iš padegėlių mokesčių, o duoti jiems miško medžiagos, plytų iš savo plytinių ir dar čerpių⁷⁶, ka-

⁶⁸ E. Kotliubaj, Życie Janusza Radziwiłła, p. 381.
⁶⁹ Rankraštis pragulėjo nespausdintas tris šimtus metų, iki 1957 m., kada jis buvo išleistas Varšuvoje. — Józef Naronowicz-Narowski, Budownictwo wojenne, Warszawa, 1957.
⁷⁰ Kur ir kada J. Narūnavičius-Naronskis gimė — neišaiškinta. Mokėsi jis, atrodo, Kėdainių kolegijoje. Pirmasis žinias apie jo veiklą turime iš 1640 m. Tais metais jis matavo dvarininko Zebžydovskio žemes (prie Liublino) ir darė žemėlapius. 1645—1653 m. dirbo Lietuvoje pas Radvilas. 1660—1678 m. gyveno Prūsijoje, kur darbavosi kaip civilinis inžinierius ir karto-

grafas, globojamas Boguslavo Radvilos. Mirė Prūsijoje 1678 m. — Józef Naronowicz-Narowski, Budownictwo wojenne, p. VII—X.
⁷¹ Ten pat, p. VII—VIII. Pasirašydavo jis taip pat „Joseph Narowski — geometra XJ mci“. — VUB, f. A-211, Nr. 16520.
⁷² Józef Naronowicz-Narowski, Budownictwo wojenne, p. XVII, XX.
⁷³ MAB RS, f. ADK-167, l. 303—304.
⁷⁴ Ten pat.
⁷⁵ Tame pačiame rašte jis atsakė, kad sprendimą dėl žydų dalyvavimo prie pylimo darbų atideda iki savo atvykimo į Biržus. — MAB RS, f. ADK-167, l. 297.
⁷⁶ Ten pat, l. 298.

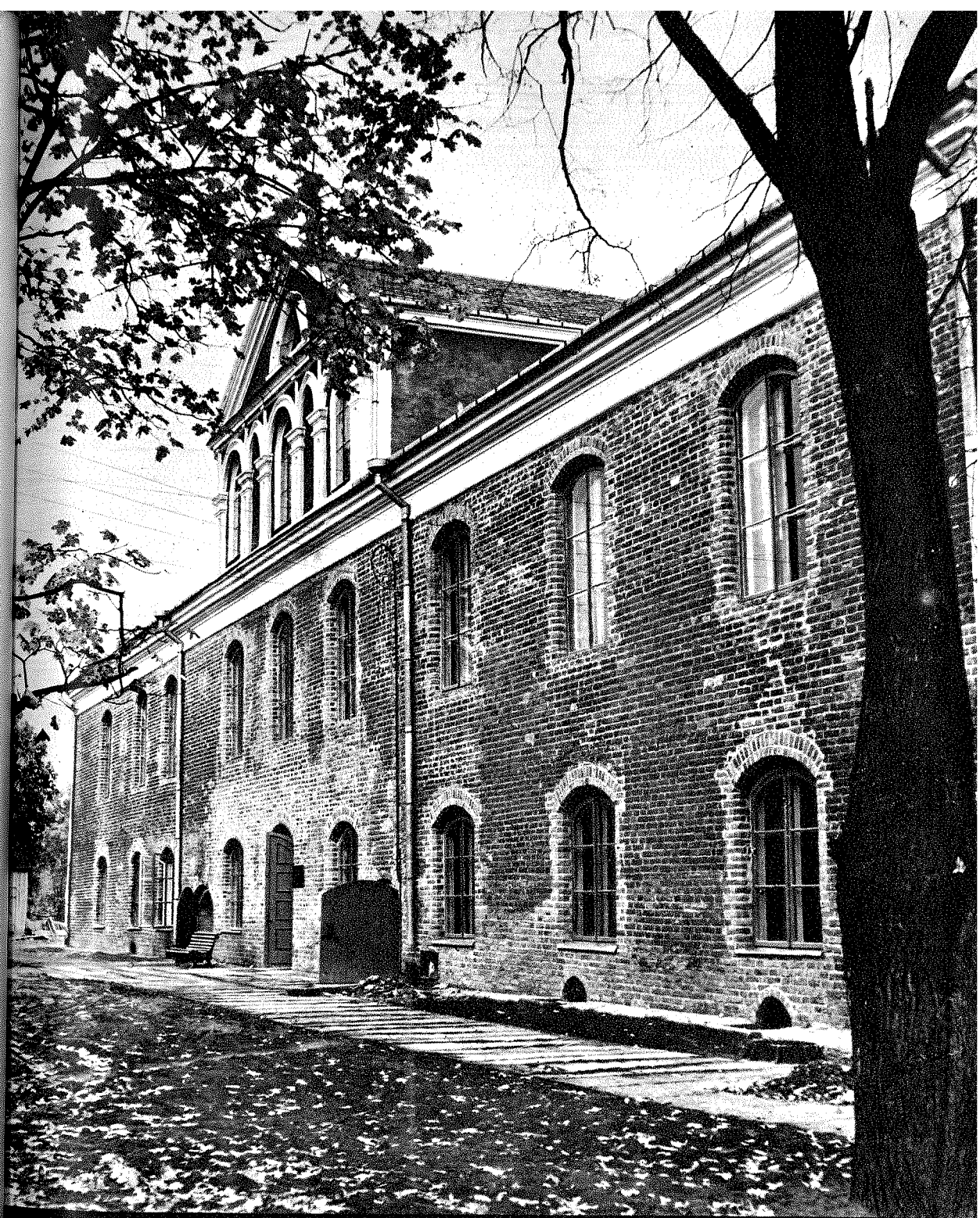

Raudondvario pils (piešinys iš 1827 m. „Vilniaus gubernijos pilių atlaso“)

Raudondvario pils XIX a. Vilčinskio Vilniaus albumo litografija

Raudondvario pilies vakarinis fasadas po restauravimo

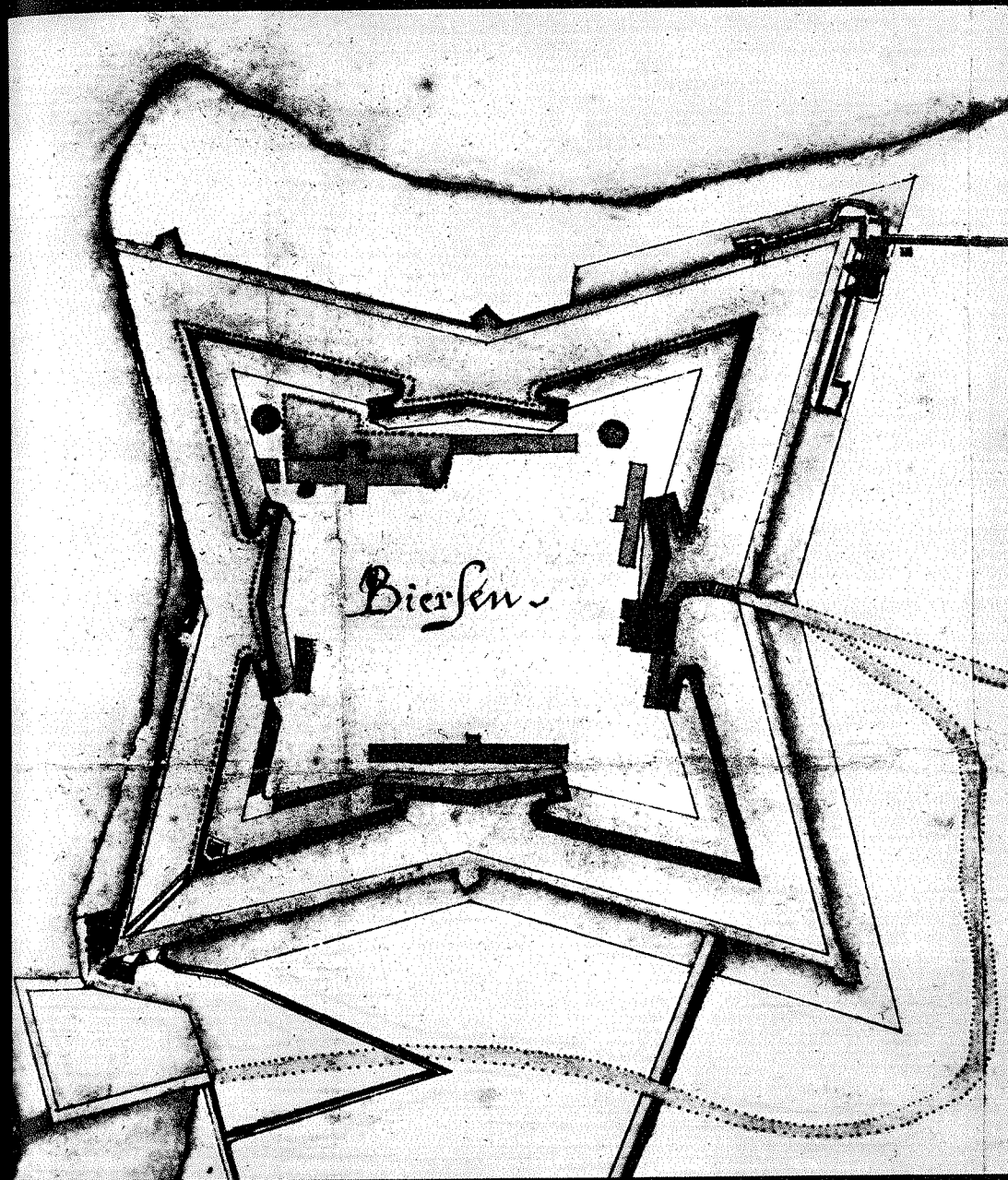
10 0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

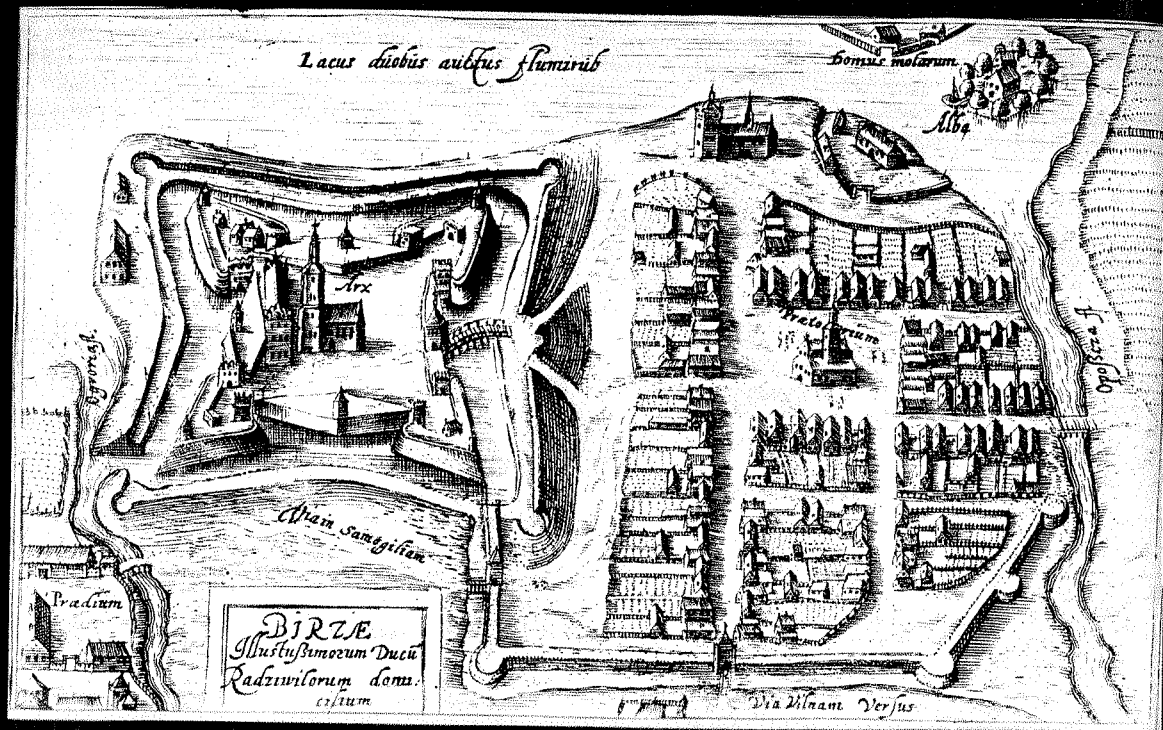
Prospect von dem Schloss und Vestung BIRSEN in Litauen so A. 1704. d. 16. Aug. von dem Herrn General Major und Vice Gouverneur über Curland e. Graff Adam Ludwig Lewenhaupt besaget und abgezeichnet nach dem die Approchen in den Graben avanciret den Sept mit accordt eingenommen worden A. Die Hypochen. B. Placed Armes C. die Batterien. D. Die Kuppeln. E. die Batterien. F. die Batterie auf jenheit der See von 2. Canonen und ein Halb. G. Batterien so letzt wurden gesetzt und die Graben und Faulstränge zu Enstücken. H. die Waech. I. Die kleine Rivier so unter der Stadt gehet. K. die abgebrante Stadt. L. Rivier jenheit dem Schloss.

Biržų pilies apsiausties planas, raižytas 1704 m.

Biržų pilies planas, darytas švedų XVII a. pradžioje

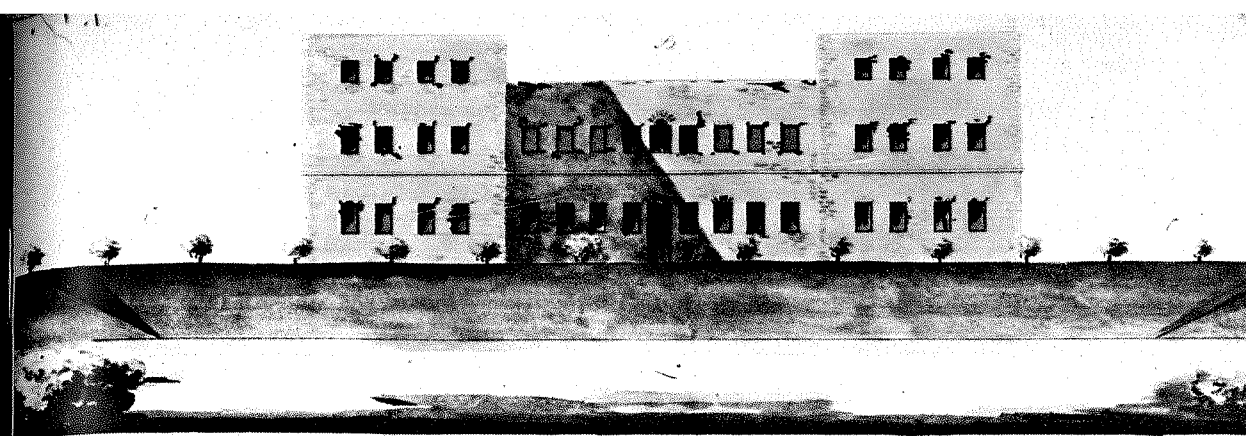

Biržų pilis ir miestas XVII a. pradžioje. T. Makovskio graviūra

Biržų pilis ir planas (iš 1827 m. „Vilniaus gubernijos pilių atlaso“)

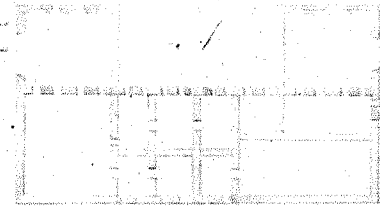
Biržų pilies griuvėsiai

Замокъ Вуржъ.

построенъ княз. Вишневецкимъ Радзивилломъ около 1590 г.

Видъ на замокъ Вуржъ съ стороны озера.

Видъ на замокъ Вуржъ съ стороны озера.

Видъ на замокъ Вуржъ съ стороны озера.

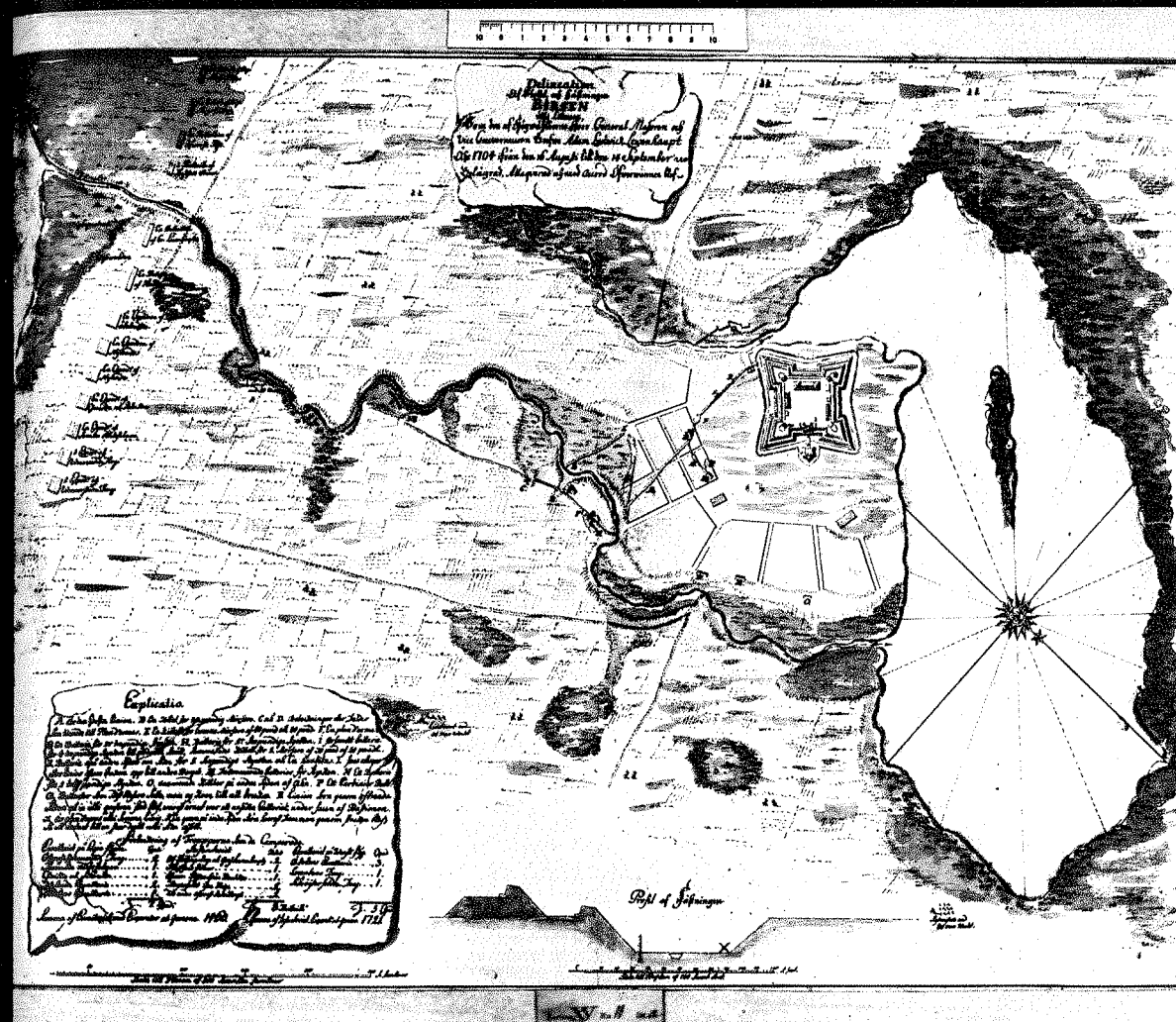

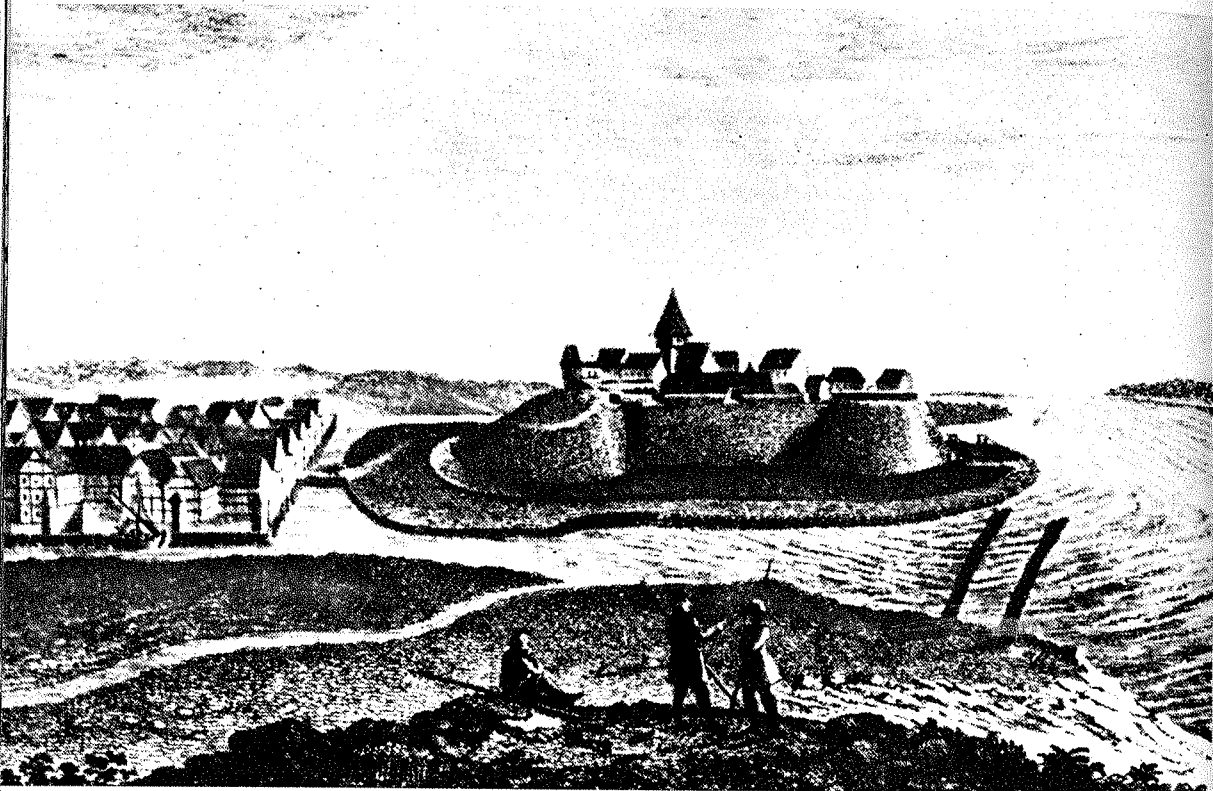
Konservuotos Biržų pilies
pietinis fasadas

Biržų pilies tilto atstatymas

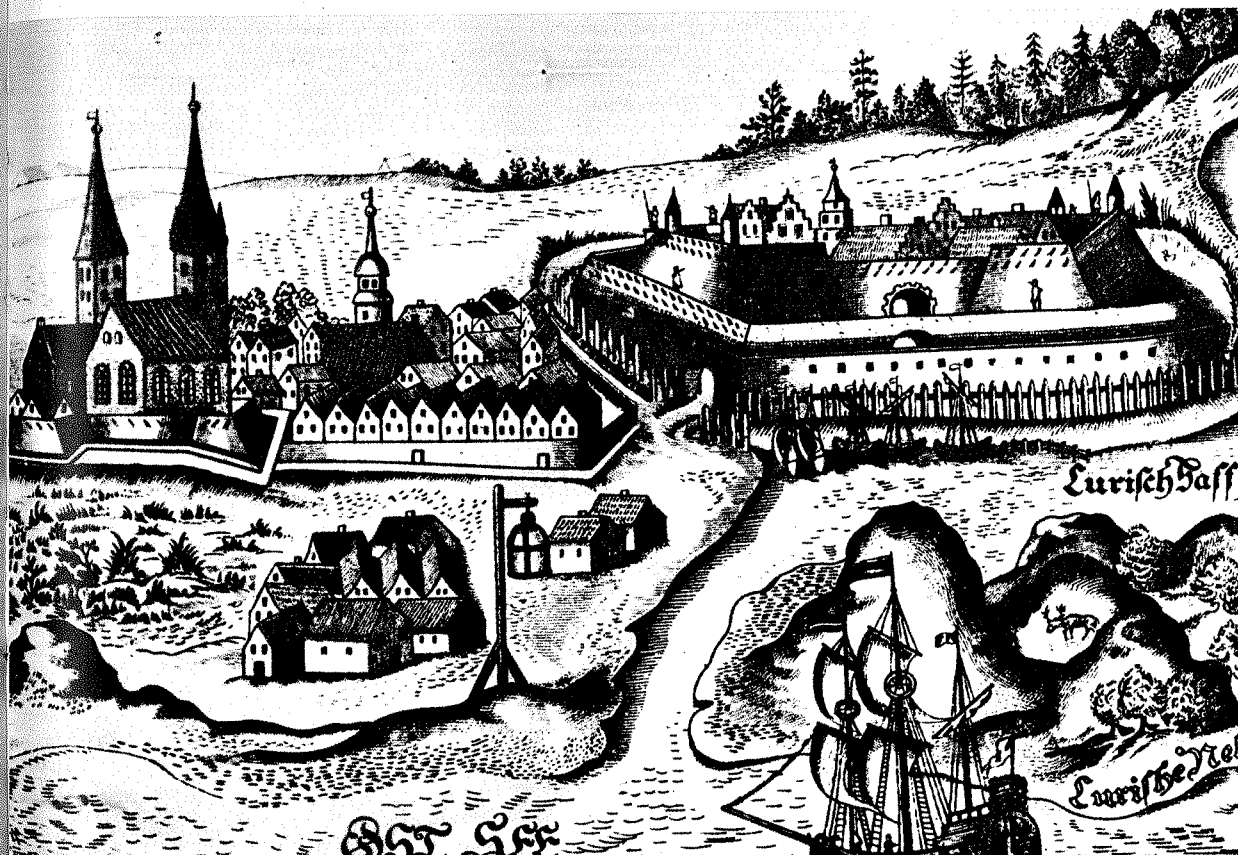
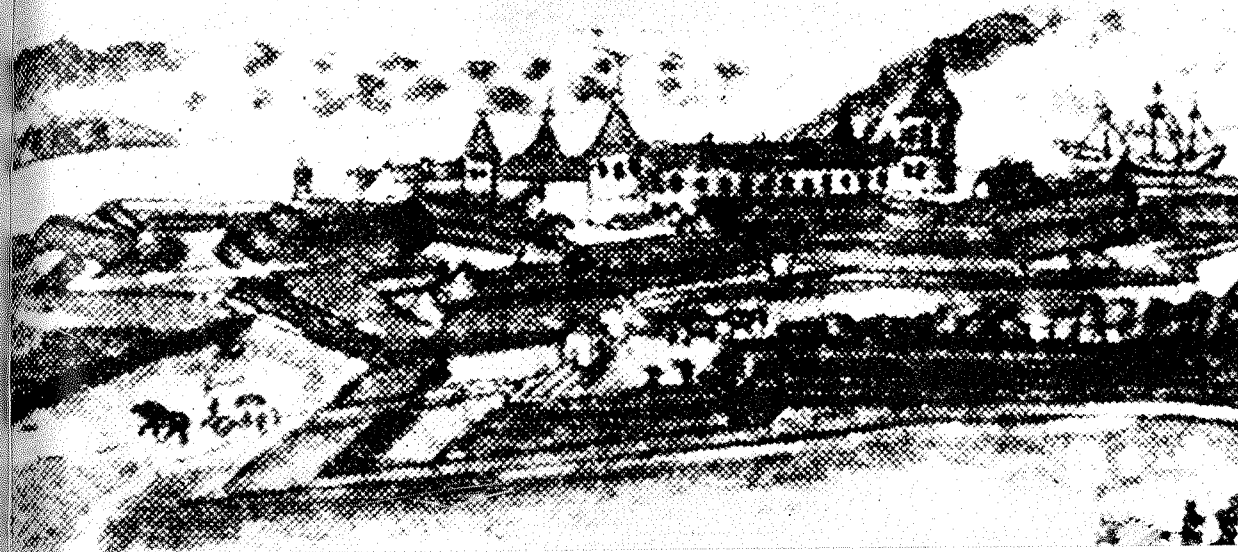
Biržų pilies ir apylinkės planas, darytas švedų 1704 m.

Klaipėdos pilis ir miestas 1535 m.

Klaipėdos pilis iš pietryčių apie 1670 m. J. Naronškio piešinys

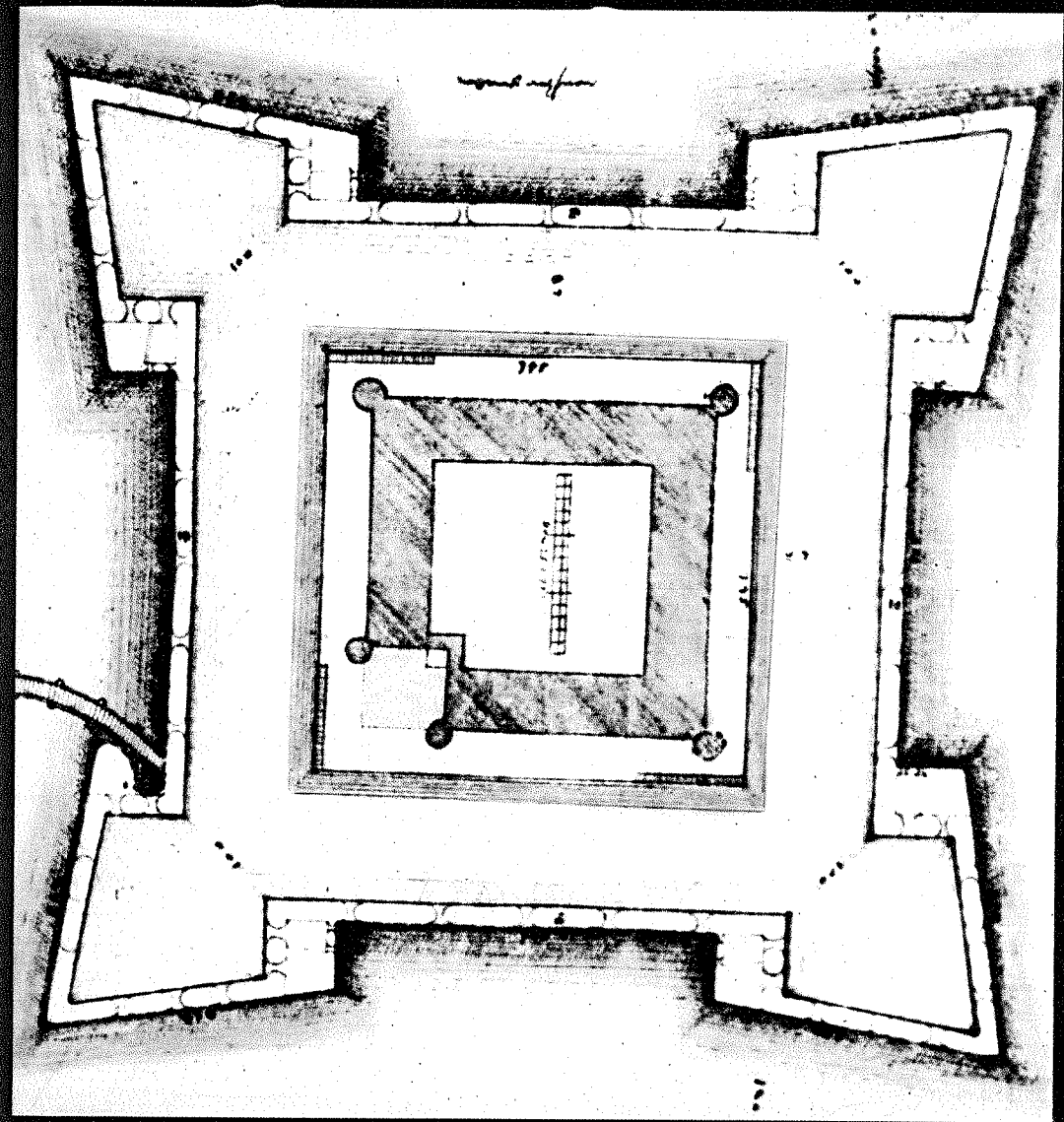
Klaipėdos pilies piešinys, paskelbtas Ch. Hartknocho 1684 m.

Klaipėdos pilies šiaurinio korpuso išorinės sienos pamatai, atkasti 1968 m.

Klaipėdos pilies planas 1598 m., paskelbtas A. Zemrau

Klaipėdos pilies šiaurinio korpuso išorinės sienos pamatų detalė

Klaipėdos pilies išorinio kiemo grindinys prie gynybinės sienos

dangi jis iš miesto buvo pasiskolinęs 60 000 plytų.

1648—1653 m. Jonušas Radvila dalyvavo kare su Bogdano Chmielnickio kazokais. Atrodo, kad tik kartą per tuos metus — 1650 m. pabaigoje — jis buvo atvykęs į Vilnių. Bet ir būdamas toli už etnografinės Lietuvos, Radvila laiškais dirigavo Biržų statybas. 1648 m. gruodžio 8 d. raštu jis įsakė Biržų burmistrams ir miesto tarybai saugoti pilį, įgulai iš jos išvykus. Taip pat liepė iš miesto paskolintas 60 000 plytų ir keliolika kapų medžių žiemą suvežti «rotušei prūsišku rišimu išmūryti»⁷⁷.

Naujų Biržų pilies rūmų statyba Radvila pradėjo rūpintis 1649 m. Tų metų kovo 31 d. Kėdainių seniūnui Laurynui Kochanskiui iš Liubečo pasiųstame laiške⁷⁸ jis rašo: «...plytų, apie kurias sakėte, kad jų apie 150 000 turite pas miestiečius surašę, neužtektų pradėtam darbui, nes, manau, jį vos galima bus užbaigti su 700 000». Čia turimi galvoje nauji pilies rūmai. Toliau tame laiške nurodoma, kad miško medžiagos pakankamai yra Palėvenės girioje, o amatininkų — Beinaravos valsčiuje. Radvila primena taip pat, kad iš anksto reikia galvoti apie rūmų ankerius*, kuriems geležis iš Rygos atvežta, o projektą galima gauti pas Ulrichą.

Išvykdamas iš Vilniaus ilgesniam laikui į karą, J. Radvila 1650 m. lapkričio 26 d. paliko L. Kochanskiui instrukciją dėl Kėdainių, Biržų statybų ir kitų reikalų tvarkymo⁷⁹.

Joje įsako kirsti Palėvenės girioje medžius tų rūmų balkiams ir tikisi, kad rūmai bus pradėti statyti pavasari. Nurodo, kad medžius ir storlentes Palėvenės girioje ruoštu Vilniaus lentploviai. Vėl siūlo susisiekti su Ulrichu dėl statyboms trūkstamų medžiagų ir plytų. Liepia atsivežti iš Kauno koklių meistrą ir pavesti jam padaryti baltų koklių su mėlynu dugnu keliolikai krosnių. Iš Karaliaučiaus siūlo atsivežti čerpių kalvinų bažnyčios stogui ir geležies ankeriams. Neturinčiame datos laiške, rašytame išvykstant iš Vilniaus⁸⁰, Radvila įsako L. Kochanskiui priruošti plytų, kalkių, akmenų, baltųjų, kad pavarų darbą (t. y. rūmų statybą) būtų galima pradėti.

Visi tie J. Radvilos nurodymai kalba apie tuo metuėjusius pasirengimus statybai. Tačiau tokio didelio objekto, kaip pilies rūmai, statyba, jei ji ir buvo 1651 m. pradėta, vyko iš lėto. 1653 m. lapkričio 22 d. Radvilos laiške L. Kochanskiui iš Horodlės vėl kalbama apie statybinių medžiagų ruošimą, atrodo, rūmų statybai ir jaudinamasi, kad dar neuždengtas Biržų rotušės stogas⁸¹.

Jonušo Radvilos fortifikatoriai priešais pilį buvo supylę keturis redutus (priešpilius): vieną — prieš pilies vartus, antrą — nuo palivarko, trečią — priešais kalvinų bažnyčią ir ketvirtą — nuo užtvankos⁸².

Tvirtovę stiprinant, 1654 m. dirbo Slonimo kasėjų — 33, Rietavo darbininkų — 66, kareivių — 75, o kiek buvo vilniečių mūrininkų — nenurodyta⁸³.

77 Ten pat, l. 299.

78 VUB, f. A-232, Nr. 18055.

* Ankeris — inkaras, naudojamas dviem patasto konstrukcijos elementams sujungti.

79 VUB, f. A-211, Nr. 16538.

80 Ten pat, Nr. 16560.

81 Ten pat, f. A-232, Nr. 18069.

82 Redutai minimi Biržų komendanto Karolio Karliko 1659 m. rugpjūčio 28 d. laiške Boguslavui Radvilai. MAB RS, f. BA-IX, vien. 911.

83 MAB RS, f. TF-3, l. 121, 119.

Pilies įtvirtinimų statybą nutraukė tarp Rusijos ir Lenkijos bei Lietuvos 1654 m. prasidėjęs karas, kuris itin nesėkmingai baigėsi Lietuvai. Pakrikimu pasinaudojo švedai. 1655 m. liepos 9 d. jie peržengė Lenkijos sieną, netrukus įsibrovė ir į Lietuvą. Jonušas ir Boguslavas Radvilos, etmonas V. Gonsievskis ir kiti Lietuvos didikai 1655 m. rugpiučio 18 d. Kėdainiuose pasirašė su švedais uniją, paskelbę, kad nutraukia ryšius su Lenkija. Švedai, nesutikdami pasipriešinimo, okupavo rusų ir ukrainiečių neužimtą Lietuvos dalį.

Į Biržų pilį švedai įvedė savo kariuomenę. Elgėsi jie ne kaip sąjungininkai, bet kaip okupantai: plėšė valstiečius, grobė jų turta, atiminėjo arklius.

1657 m. etmono Gonsievskio kariuomenė puolė švedus ir apsiatė Biržų pilį. Nedidelė įgula (190 kareivių ir karininkų) apsupta daug didesnių jėgų, kentėdama alkį ir šaltį, 1657 m. sausio 27 d. pasidavė⁸⁴. Gonsievskio kareiviai pilį ir miestą nusiaubė ir sudegino.

Jonušui Radvilai mirus Tykocino pilyje (1655 m.), 1659 m. jo turtai buvo gražinti paveldėtojams. Dvarus ir Biržų pilį pradėjo tvarkyti jo pusbrolis Boguslavas Radvila. Jis

buvo paskirtas taip pat mirusiojo Jonušo Radvilos dukters Onos Marijos globėju ir, popiežiui leidus, 1665 m. ją vedė.

Biržų pilis ir miestas Boguslavo Radvilos valdymo metais. Kadangi teisių nebuvo prisilaikoma, todėl Biržus Boguslavui Radvilai teko užimti jėga. 1659 m. rugpiučio 20 d. jo kariuomenės majoras, vėliau pulkininkas, Karolis Karlikas iš Neretico gudrumu įvedė į tvirtovę savo dragūnus ir priverstė išsidanginti iš jos Gonsievskio paliktą Radvilai nepaklusnią vyr. leitenanto Ropo vadovojamą įgulą. (Panašiai Biržų pilies užėmimą aprašė ir Biržų seniūnas Danielius Kosciuška⁸⁵.) K. Karlikas laiške B. Radvilai skundėsi, kad įgulai trūksta kareivių: pilyje dragūnų stovi 130, o pėstininkų — 35. Tuo tarpu vien tik 4 redutamams ginti reiktų kiekvienam iš jų po 50 kareivių. Prūsų kareiviai raukosi, kad ne taip išlaikomi, kaip Prūsijoje, ypač jie pasigendą alaus. Iš pilies išsiuntęs į Veliuoną suskilusius varpus ir sugadintas patrankas, kad jie Nemunu būtų nuplukdyti į Tilžę⁸⁶. Prašė Radvilos sutikimo išsiųsti į Karaliaučių aštuonias apgadintas patrankas su Gonsievskio herbais⁸⁷. K. Karlikas taip pat pranešė, kad į pilį pasikvietęs Deliamarsą⁸⁸, kuris

⁸⁴ K. Daugėlos Striškos 1657.II.1 d. laiškas Boguslavui Radvilai, — VUB, f. A-231, Nr. 18006.

⁸⁵ 1659.VIII.28 d. D. Kosciuškos laiškas B. Radvilai, MAB RS, f. BA-IX, vien. 866.

⁸⁶ Yra išlikęs K. Karliko 1659.VII.25 d. iš Biržų išsiųstų varpų ir patrankų sąrašas, kuriame įrašyti 22 varpai ir 24 patrankos. Государственный архив Минский области, ф. 694, оп. 2, т. I, ед. хр. 458, л. 33а.

⁸⁷ 1659.VIII.28 d. K. Karliko iš Neretico laiškas iš Biržų Boguslavui Radvilai, MAB RS, f. BA-IX, vien. 911.

⁸⁸ Deliamarsas (Joannes Delamars) — garsus patrankų ir varpų liejikas. Apie jį žr. Michał Brensztejn, Zaryś dziejów ludwisarstwa na ziemiach b. Wielkiego Księstwa Litewskiego, Wilno, 1924, p. 49—71. Jo lieti varpai yra išlikę: Alytaus I bažnyčioje (iš Vasiliškių, 1669), Alytaus kraštotyros muziejuje (iš Merkinės rotušės, 1670 m.), Alsėdžiuose (1679 m.), Kernavėje (1669 m.), Pažaislyje (1676 m.), Vilniaus šv. Petro ir Povilo bažnyčioje (1668 m.), Skaruliuose (1670 m.).

patrankas lieja ir arsenalui vadovauja. Jam Gonsievskis mokėjęs po 1000 auksinų per metus ir dar išlaikymą davęs.

Pagal 1660 m. gegužės 3 d. Olivos taikos sutartį tarp Švedijos ir Lenkijos Lenkija neteko Prūsijos lėno. Brandenburgo elektorius 1657 m. pabaigoje Prūsijos gubernatoriumi paskyrė Boguslavą Radvilą⁸⁹, kuris apsigyveno Karaliaučiuje. Iš jo korespondencijos su savo dvariškiais turime apšiai žinių apie Biržų pilies atstatymą ir rekonstravimą. Radvilą išsamiai apie statybas informavo Biržų seniūnas Danielius Kosciuška, pulkininkas Karolis Karlikas bei Kėdainių seniūnas Laurynas Kochanskis.

1659—1660 m. žiemą buvo vežami rąstai supuvusiam pilies tiltui taisyti⁹⁰. 1964—1965 m. K. Mekas kasinėjo dalį reduto-priešpilio, priešvartės ir vartų pastato teritorijos, atkasė išlikusius tilto mūrinių stulpų likučius. Iš tų kasinėjimų paaiškėjo, kad XVII a. viduryje senojo pilies tilto vietoje buvo įrengtas naujas, modernus ir stiprus tiltas.

Naujo tilto statyba pradėta, performuojant nuo miesto pusės buvusio reduto-priešpilio teritoriją, nuo pilies pusės įrengiant priešvartės aikštelę ir po jos grindiniu — rūsį, iškasant fosos atšaką, sustiprinant priešpylimio šlaitus. Priešais vartų pastato įvažiavimo angą tuomet buvo suformuota akmenimis ir plytomis grįsta aikštelė. Jos grindinys ir pilies kiemas buvo vienodame aukštyje nuo jūros lygio. Aikštelės pietinėje dalyje buvo išmūrytas 7,33 m ilgio, apie 2 m plo-

čio ir 4 m gylio rūsysis. Jis suskliaustas cilindrinio pusantras plytos storio skliautu. Rūsio sienos mūrytos iš akmenų ir renesansiškai rįstų plytų. Asla grįsta trimis plytų eilėmis, sudėtomis viena ant kitos. Įdomu, kad to rūsio rytinėje 2,08 m storio sienoje yra šaudymo anga. Ji buvo reikalinga patiltei nuo įsiveržusio prieš ginti. Reikalui esant, šauliai į rūsį įlįsdavo pro rūsio pietiniame gale buvusią angą ir ant aslos nusileisdavo mediniais laiptais.

1674 m. sausio 17 d. Biržų pilies inventoriniame aprašyme kalbama ir apie priešvartės aikštelės šonuose buvusius dvejus dvivarčius vartelius, pro kuriuos buvo galima išeiti prie priešpylimio gynybos linijos.

Tyrimais nustatyta, kad prieš pilies vartų pastato priešpylimį buvo iškasta fosos atšaka, kuri kirto tą priešpylimį ir siekė minėto rūsio rytinę sieną. Iš radinių tos atšakos dugne — stambių mūro luitų, iš smiltainio padarytų skulptūrinių puošmenų fragmentų — paaiškėjo, kad tai suvirtusios švedų susprogdintos pilies vartų pastato dalys. K. Mekas taip pat priėjo išvadą, kad, 1704 m. švedams tą vartų pastatą sprogdinant, pilies tilto jau nebėbuvo, nes priešingu atveju pastato bokšto griuvėnų būtų suvirtusios ne į fosos atšakos centrą, o į tilto neuždenktus tos fosos pakraščius.

Kitame didžiosios fosos krante, prie kelio nuo miesto buvusiame redute-priešpilyje stovėjo medinės kareivinės. Tai buvo sargybos, saugojusios priešais redutą nuo miesto pusės stovėjusius vartus, būstinę.

⁸⁹ Żywot Bogusława Radziwiłła, z rękopismów Hr. T. Działyńskiego, Poznań i Trzemeszno, 1840, p. 149.

⁹⁰ D. Kosciuškos 1660.III.22 d. laiškas B. Rad-

vilai. Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (toliau AGAD), Archiwum Radziwiłłowskie, Dział V, teka 163.

Vartai buvo pakeliami retežiais. Šie įrenginiai suminėti 1674 m. inventoriniame aprašyme.

Iš reduto į priešvartės aikštelę buvo patenkama ažuoliniu 40,90 m ilgio tiltu, paklotu per fosą ant aštuonių porų mūrinių stulpų. To tilto rekonstrukcijos vaizdą 1967—1970 m. atkūrė Paminklų konservavimo instituto inžinierius konstruktorius Napolis Kitkauskas.

Tiltas buvo nutiestas per fosos atšakos vidurį, kirto didžiąją fosą ir nusidriekė į reduto centrą. Atkastos tiltą laikusių stulpų liekanos; jų išsidėstymas yra bene svarbiausi duomenys, mėginant rekonstruoti tuos stulpus ir patį tiltą. Stulpai buvo aštuonkampiai, sumūryti iš plytų. Jų skersmuo — 1,12—1,18 m. Stovėjo jie ant aštuonkampių 1,95—2,05 m skersmens bankečių, turėjusių trijų plytų eilių siaurėjančias terasas (pakopas). Pirmasis jų skiedinys buvo baltas, vėliau jie buvo remontuoti, naudojant raudoną skiedinį. Remontuojant stulpai, bent pirmoji ir antroji jų poros, buvo pastorinti. Poriiniai stulpai arkomis tarpusavyje nebuvo sujungti. Pirmoji stulpų pora prisišliejusi prie rytinės priešvartės rūsio sienos, todėl jie čia pusiau nupiauti, ir juos labiau tiktų vadinti piliastrais. Tokius piliastrus sudaro ir aštuntoji stulpų pora, prisišliejusi prie išorinės reduto sienos. Tarpai tarp porinių stulpų yra vienodi — 3,5 m, o tarp stulpų porų — skirtingi: antroji pora — 4,10 m nuo pirmosios, trečioji — 4,65 m nuo antrosios, ketvirtoji — 6,88 m nuo trečiosios, penktoji — 7,17 m nuo ketvirtosios, šeštoji — 6,83 m nuo penktosios, septyntoji — 4,84 m nuo šeštosios ir aštuntoji — 6,44 m nuo septyntosios (matuojant tarpus tarp tų stulpų šerdžių). Ant stulpų buvo uždėtos ažuolinės konstrukcijos — paklotas, tu-

rėklai, vartai. Tiltas turėjo važiuojamąjį traktą ir pėsčiųjų takus iš abiejų pastarojo šonų. Trakto plotį rodo tarpai tarp stulpų — 3,5 m, visas tilto plotis — iki 6 m. Iš 1674 m. inventorinio aprašymo žinoma, kad tilto paklotą sudarė du pakeliamieji skydai ir du juos kėlę keltuvai. Pilies tilto trakte buvo įrengti šešeri vartai: vieneri jų stovėjo redute, ketveri — ant tilto ir vieneri — pačia- me vartų pastate.

Remiantis tuo inventoriniu aprašymu, tilto stulpų liekanų studijomis, panašaus tipo XVII a. tiltų analogijomis, taip pat tokių tiltų brėžiniais ir jų paaiškinimais J. Narūnavičiaus-Naronskio traktate, inž. N. Kitkauskui pavyko nustatyti Biržų pilies tilto pakeliamųjų dalių, jų keltuvų ir vartų dislokaciją bei gabaritus.

Vykstant iš pilies į redutą, reikėdavo pervaziuoti pirmąją kilnojamąją tilto dalį, buvusią prie priešvartės rūsio sienos, tarp pirmosios ir antrosios poros stulpų. Tos dalies ilgis — 4,10 m. Keltuvas stovėjo ant rūsio sienos. Toliau buvo keliamama 11,53 m ilgio nejudomu tilto paklotu. Jo gale stovėjo dekoratyviniai, piaustiniais papuošti ir raudonai dažyti mediniai vartai. Už jų tekdavo pravažiuoti 14 m ilgio tilto atkarpą iki antrojo keltuvo, kėlusio antrąją, 4,86 m ilgio kilnojamą tilto dalį. Už jos iki dviverių reduto vartų likdavo dar 6,44 m ilgio tilto dalis.

Pilies vartų pastatas šliejosi prie rytinės gynybinės pilies sienos. Jį rekonstruojant, pristatant antrąją aukštą ir žymiai praplatinant, siena buvo paaukštinta, ir išorinė jos dalis užpilta žemių pylimu. Pastaciūs naują tiltą ir pakeitus įvažiavimo į pilies kiemą kryptį, senieji vartai šiaurinėje vartų pastato sienoje buvo panaikinti, o nauja vartų anga iškirs-

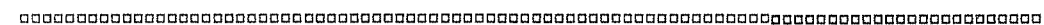
ta rytinėje sienoje, naujo tilto išilginės ašies kryptimi. Čia įrengti didieji pilies vartai. Prie jų angos tuomet buvo pristatytas apie 8 m ilgio mūras. Jis ne tik šliejosi prie pilies rytinės gynybinės sienos, bet vietomis buvo su ta siena sujungtas. Naujasis mūras lyg pleištą įsispraudė tarp rytinės sienos ir priešvartės rūsio. Šiaurinis to mūro galas buvo apie 1,5 m pločio, o pietinis — apie 5 m pločio ir apie 5 m aukščio. Rytinis jo šonas išmūrytas ne vertikaliai, o turi 45° nuolydį. Šis įrenginys buvo išmūrytas, matyt, norint pridengti naujus vartus iš mažiausiai saugomos pusės — pietryčių.

Archeologinių kasinėjimų ataskaitose K. Mekas visus čia minėtus naujojo Biržų pilies tilto statybos darbus priskiria Boguslavo Radvilos meistrams. Tačiau žinomuose D. Kosciuškos, K. Karliko, L. Kochanskio ir kitų Radvilos dvariškių laiškuose apie tokius didelius tilto rekonstrukcijos darbus nekalbama. D. Kosciuškos 1660 m. kovo 22 d. laiške B. Radvilai terašoma tik apie rąstų atvežimą supuvusiam tiltui remontuoti. Rekonstruojant vartų pastatą ir kitus pilies ansamblio įrenginius, tiltas turėjo būti sutaisytas pirmiausia. Prisiminę, kad dar Jonušo Radvilos meistrai ir kareiviai stiprino tvirtovę ir kad tuos darbus nutraukė 1654 m. karas, dalį pilies rekonstrukcijos darbų turime priskirti kaip tik jiems. Kad Jonušui Radvilai šeiminkaujant Biržuose pilies vartų pastatas buvo remontuojamas, sako žinutė, jog 1640 m. Biržuose dirbo jo iš Rygos pakviestas dailininkas, puošęs pilies vartus akmenyje iškaltu Jonušo

Radvilos atvaizdu. Vis tiktai, siekiant nustatyti, ką padarė Jonušo Radvilos meistrai rekonstruojant vartus ir pilį, būtini papildomi tyrimai. B. Radvilos statybininkų įnašas į šiuos darbus daug aiškesnis: 1674 m. inventoriuje aprašytą išvaizdą pilies vartai ir tiltas daugiausia įgijo po jų įvykdytos rekonstrukcijos. Jie pastatė taip pat dar vieną tiltą — redutą, jungusį su miestu. Tas medinis tiltas turėjo pakeliamą skydą, keltuvą ir vartus. Tiltas ilgis — apie 15 m. Kad B. Radvilos meistrai pastatė naują didįjį pilies tiltą, liudija ir to meto rašytiniai šaltiniai. Biržų dvaro ir pilies dokumentų nuorašų 1686 metų knygoje yra įrištas Biržų girios nu- niokojimo priežastis aiškinantis medininko Golginavičiaus 1686 m. rug- piučio 5 d. raštas, kuriame sakoma, jog dalis medžių iš tos girios seniau sunaudota «naujai pastatytam pilies tiltui, statinių tvorai aplink pilį», taip pat — «naujai pastatyta didžia- jai užtvankai».

Tiltus Biržuose statė ir miestiečiai. Jie ruošėsi statyti naują tiltą per Apaščių netrukus po 1686 m. Tų metų spalio 18 d. jie raštu kreipėsi į Liudvikos Karolinos komisarus, prašydami jam kapos balkių. Miestiečiai skundėsi, kad tokį ilgą tiltą sunku pastatyti ir taisyti.

D. Kosciūška pranešė, kad prieš karą pradėtų statyti rūmų sienų viršų per pusantrą uolekties reikia nuimti, nes nuo lietaus plytos apirusios. Arsenalo sienos griūva, jį reikia remontuoti ir uždengti čerpėmis⁹¹. Kitame laiške⁹² D. Kosciūška rašo, kad arsenalas būtų nuvirtęs, nes tarp mūrų esantieji stulpai supuvę.

⁹¹ D. Kosciuškos 1660.VIII.5 d. laiškas B. Radvilai. Cit. pagal A. Ciechanowieckį, p. 48.

⁹² Danieliaus Kosciuškos 1660.VIII.20 d. laiškas B. Radvilai. AGAD, Archiwum Radziwillowskie, Dział V, teka 163.

Juos įsakęs pakeisti naujais. Arsenalą uždengęs nuo seno namo nuimtomis čerpėmis. D. Kosciūška aprašė⁹³, kaip tie pradėti rūmai atrodė: ne visi rūšiai su skliautais, durys raitelių pramuštos ir praplatintos, kai kurie langai be grotų; grotos išluptos. Rūmų sienas D. Kosciūška liepęs uždengti laikinu šiaudiniu stogu.

1660 m. balandžio mėn. norėta taisyti pylimus, bet darbai nepradėti, nes trūko karučių žemėms vežioti ir pastolius⁹⁴.

1661 m. statybos darbai nepradėti, nes nebuvo statybinių medžiagų. Tais metais buvo degamos plytos rūmams užbaigti ir naujoms kareivinėms (kordegardijoms) pastatyti. Taip pat buvo pilami ir velenuojami didžiosios užtvankos ir bastionų pylimai. Prie jų liepos mėn. dirbo 100 darbininkų⁹⁵, daugiausia kareivių⁹⁶.

Pilies rekonstrukcijai sudaryti ir Biržų miestui išplanuoti B. Radvila 1661 m. rudenį iš Karaliaučiaus į Biržus pasiuntė savo architektą Teofilį Spinovskį⁹⁷. 1661 m. spalio 9 d. D. Kosciūška parašė B. Radvilai⁹⁸, kad Spinovskis išmatavo vietą Biržų miestui už upės, nurodė, kur turi būti įrengiama aikštė ir tiesiamos gatvės, ir kad vieta nepatogi miestiečiams, nes jie turėsia trobe-

sius statytis ant dirbamos žemės. Be to, architektas padarė kareivinių bei jų fasadų projektus. Uždavinių atlikęs, Spinovskis išvyko į Karaliaučių.

Pačioje 1662 m. pradžioje D. Kosciūška pranešė B. Radvilai, kad rąstai kareivinių balkiams ir gegnėms, taip pat plytos suvežti į pilį, ir užklausė, ką pirma norėtų daryti — rūmus, ar kareivines mūryti, nes abiems iš karto statyti neužteks plytų⁹⁹.

Architektas T. Spinovskis ir Kėdainių seniūnas L. Kochanskis patarė pradėti nuo kareivinių ir jas ne iš rąstų rėsti, o statyti mūrines — tokiais šauniai tvirtovei bus gražiau ir saugiau nuo gaisro. Pagaliau iš mūro bus greičiau pastatytos, nes miško medžiagos trūksta, jos sunku gauti¹⁰⁰.

Visą Biržų naujamiestį pagal Spinovskio projektą teks iškelti už upės. Netgi naujųjų dvaro palivarką taip pat teks toliau nuo tvirtovės nustumti. Biržų miesto projekte jis pažymėjęs vietą evangelikų ir saksų bažnyčioms bei pagalbiniams jų pastatams, taip pat išmatavęs paviljonus Kėdainiuose.

Žiemą buvo rūpinamasi statybinių medžiagų paruošimu, mūrininkų nusamdymu¹⁰¹. Mūrininkai buvo imami iš Kėdainių ir iš Vilniaus.

Vilniaus mūrininkas magistras Juozas Rodzevičius atvyko į Biržus su vilniečiais mūrininkais Motiejumi Žarovičiumi, Mykolu Juškovičiumi, Tomu Kauniečiu (Kowianin), Ignu Tomaševičiumi. Visi jie kartu su birziečiu mūrininku Zacharijumi Mikolajevičiumi Biržų pilyje dirbo nuo 1662 m. balandžio 15 d. iki spalio 7 d., gaudami po 10 auksinų per savaitę ir išlaikymą¹⁰². Kėdainiškiai mūrininkai buvo Petras Pavlovičius, Jonas Laucevičius, Dovydas Laskas ir Stanislovas Ūsovičius. Jie Biržuose 1662 m. dirbo nuo liepos 31 d. iki spalio 14 d.¹⁰³.

Iš vesto tuo metu susirašinėjimo aiškėja kai kurie pilies istorijos dalykai. Vasario pabaigoje L. Kochanskis manė važiuoti į Biržus, kartu pasiėmęs mūrininkus, kad jie iš sugriautos kalvinų bažnyčios ir bokšto ardytų plytas. B. Radvila tuo metu dar buvo manęs pirma mūryti pilies rūmus, todėl L. Kochanskis prašo jo skubiai nurodyti, prie kurio darbo nukreipti mūrininkus, kol bus pastatyti pastoliai prie rūmų¹⁰⁴. D. Kosciūška skundžiasi, kad dėl labai prastų kelių nebuvę galima į pilį suvežti kelių šimtų rąstų, medžiai labai reikalingi kalkėms išdegti. Jis taip pat praneša, kad pilies rūmų apžiūrėti buvo atvykęs sutartas mūrininkas, kuriam davęs 100 auksinų padėjėjams atsikviesti¹⁰⁵. Kitame savo laiške jis sakosi supratęs, kad pagal kunigaikščio valią ateinančią

vasarą būtina kiek reikia priruošti žvirgždo, plytų, taip pat miško medžiagos pastoliams, storlenčių ir viską suvežti į pilį. Teiraujasi Radvilos nurodymo dėl ankerių, geležų kampams ir virbų grotoms. Dabar jų pilyje visai nėra, o kiek jų rūmams prireiks, turėjo būti pažymėta mirusio Ulricho sąraše, atiduotame dar velioniui Striškai¹⁰⁶. 1663 m. kovo 23 d. laiške¹⁰⁷ D. Kosciūška vėl kelia ankerių klausimą, primindamas, kad prieš keletą savaitių pasiuntęs į Karaliaučių geležies dirbinių — ankerių ir virbų grotams — sąrašą¹⁰⁸, sudarytą „magistro Ulricho, kuris tuos rūmus pradėjo“. Tokiu būdu Biržų seniūnas D. Kosciūška atidengė Jonušo Radvilos pilies rūmų autorystės paslaptį. Tuos rūmus projektavo (kitaip nebūtų žinojęs jų ankeravimo) ir pradėjo statyti mūsų anksčiau sutiktas, bet iki šiol mums nežinomas pareigas Jonušo Radvilos dvare turėjęs magistras Ulrichas.

Biografinių žinių apie Ulrichą neužtikta. 1625 m. sutinkame Rygos gyventoją, švedų subdelegatą Joną Ulriką, kuris tais metais vedė derybas su etmono Kristupo II Radvilos įgaliotiniais dėl paleidimo iš nelaisvės estų bajoro Petro Groto, švedų paskirto Bauskės seniūnu ir patekusio į lietuvių rankas¹⁰⁹. Bet nežinom, ar Jonas Ulrikas turi ką nors bendra su Biržų magistru Ulrichu.

⁹³ D. Kosciūškos 1660.IX.16 d. laiškas B. Radvilai. Cit. pagal Ciechanowieckį, p. 48—49.

⁹⁴ K. Karliko 1660.IV.29 d. laiškas B. Radvilai. MAB RS f. BA-IX, vien. 915.

⁹⁵ D. Kosciūškos 1661.VII.20 d. laiškas B. Radvilai. MAB RS, f. BA-IX, vien. 869.

⁹⁶ K. Karliko 1661.IX.7 d. laiškas B. Radvilai, ten pat, vien. 920.

⁹⁷ Teofilis Spinovskis jau anksčiau dirbo pas B. Radvilą. 1658 m. jis projektavo ir statė Slucko tvirtovę. 1660 m. fortifikavo Karaliaučių, padarė to miesto planą. — Sta-

nisław Łoza, Architektura i budownictwo w Polsce, Warszawa, 1954, p. 288.

⁹⁸ AGAD, Archiwum Radziwiłłowskie, Dział V, teka 163; Hazo laiško dalis su data vėliau nukirpta. VUB, f. A-212, vien. 16656; L. Kochanskio 1661.X.18 d. laiškas B. Radvilai. MAB RS, f. BA-X, vien. 272.

⁹⁹ D. Kosciūškos 1662.I.4 d. laiškas B. Radvilai. Cit. pagal Ciechanowieckį, p. 50.

¹⁰⁰ T. Spinovskio 1662.I.2 d. laiškas B. Radvilai. MAB RS, f. TF-3, l. 50—51.

¹⁰¹ L. Kochanskio 1662.I.24 d. laiškas B. Radvilai, ten pat, vien. 974.

¹⁰² 1662.X.7 d. kvitas. Polska Akademia Nauk — Kraków, rankr. P. 558.

¹⁰³ 1662.X.14 d. kvitas, ten pat.

¹⁰⁴ L. Kochanskio 1662.II.19 d. laiškas B. Radvilai. MAB RS, f. BA-X, vien. 976.

¹⁰⁵ D. Kosciūškos 1662.II.28 d. laiškas B. Radvilai, ten pat, BA-IX, vien. 872.

¹⁰⁶ D. Kosciūškos 1662.III.2 d. laiškas B. Radvilai, ten pat, vien. 873.

¹⁰⁷ D. Kosciūškos 1662.III.23 d. laiškas B. Radvilai, ten pat, vien. 874.

¹⁰⁸ Tame vokiečių ir lenkų kalbomis sudarytame sąraše išvardyti keturių tipų ankeriai (nurodant jų matmenis) ir langų bei rūšių angų grotų virbai. Ten pat, vien. 864.

¹⁰⁹ Księżca Krzysztofa Radziwiłła spraw., część trzecia, p. 540—542.

B. Radvila, nusprendęs pilies atstatymą pradėti ne nuo rūmų, o nuo kareivinių, patarė joms pamatų giliai nedėti, nes sienos būsiančios tik dviejų ar pustrėčios plytos storio, be to — neaukštos. Įsako rūmų sienas, suirusias plytas nuardžius, uždengti nuo lietaus. Mano, kad per vasarą bus galima išmūryti visas kareivines, taip pat kiek praplėsti senąjį vartų pastatą, kad jame būtų galima gyventi, kol bus užbaigti rūmai¹¹⁰. Kitame laiške¹¹¹ B. Radvila pakartojo, kad kuo greičiau kareivinės būtų pastatytos, ir pranešė, jog netrukus pasiūšias į Biržus Arciševiskį su pilies vartų rekonstrukcijos projektu.

Inžinierius Samuelis Arciševiskis į Kėdainius ir Biržus išvyko birželio pradžioje. Biržuose jis išbuvo, neatsitraukdamas nuo statybų, iki pat sezono pabaigos.

Iš senosios varpinės buvo išardyta gana daug plytų ir akmenų. L. Kochanskis galvojo iš jų išmūryti dvejas kareivines¹¹². Be to, tos plytos buvo naudojamos rūmų sienoms išlyginti. Vilniaus mūrینinkai gegužės ir birželio mėnesiais taisė jomis išorines rūmų sienas ir mūrijo vidaus, keldami jas iki vienodo su išorinėmis sienomis aukščio¹¹³. Jiems talkininkavo, nešiodami ply-

¹¹⁰ B. Radvilos 1662.V.9 d. laiškas L. Kochanskiui, VUB, f. A-214, Nr. 16805.

¹¹¹ B. Radvilos 1662.V.19. d. laiškas L. Kochanskiui, ten pat, f. A-212, Nr. 16618.

¹¹² L. Kochanskio 1662.V.24 d. laiškas, MAB RS, f. BA-X, vien. 979.

¹¹³ D. Kosciuškos 1662.V.31 d. laiškas, ten pat, vien. 876.

¹¹⁴ L. Kochanskio 1662.VI.8 d. laiškas, ten pat, vien. 981.

¹¹⁵ D. Kosciuškos 1662.VI.14 d. laiškas, ten pat, f. BA-IX, vien. 877.

¹¹⁶ K. Karliko 1662.VII.4 d. laiškas, ten pat, f. BA-X, vien. 931.

tas ir skiedinį, 30 Biržų valsčiaus darbininkų¹¹⁴. Vienas to valsčiaus kaimas turėjo išdegti čerpes kareivinių stogams. Birželio viduryje jų turėta 4000¹¹⁵. Rūmų sienas sulyginus, birželio 30 d. padėti pirmųjų kareivinių pamatai. Vilniečiai mūrینinkai dirbo šeši, du iš jų — mokiniai, o biržiečių — keturi. L. Kochanskis paprašė atsiųsti sandytą plytų meistrą, kad jis prižiūrėtų plytas darančius baudžiauninkus, nes «kai mužikas mužiką prižiūri, darbas stovi»¹¹⁶.

Liepos 10 d. į Biržus atvykęs S. Arciševiskis rado pradėtas mūryti kareivines, nesilaikant Spinovskio projekto¹¹⁷.

K. Karlikas skundėsi, kad dar nesuvežtos plytos antroms kareivinėms, taip pat vartų priestatams. Plytos sukrautos už trijų mylių nuo pilies¹¹⁸. Pirmosios kareivinės buvo išmūrytos šonu į pylimą. Liepos gale pradėta kasti duobė antrųjų kareivinių pamatams. Taip pat buvo išvežamas pylimo smėlis, ruošiant vietą vartų priestatams. L. Kochanskis vylėsi, kad tais metais pagal B. Radvilos norą bus galima pastatyti dvejas kareivines ir du vartų priestatus (paviljonus)¹¹⁹.

Išsamiai apie statybą pilyje B. Radvilą informuoja S. Arciševis-

¹¹⁷ Mat, mūrینinkas nutaręs, jog jos suprojektuotos per arti nuo rūmų (per 30 uolekčių). Jis aiškines, kad ir prastas žmogus arti savo namų ūkinių trobesių nestato. Tuo labiau kareivinės trukdytų kunigaikščiui, nes koks nors kareivis, kaip dažnai atsitinka, įgėręs rikteltų, ir kunigaikštį nelaiku prikeltų. K. Karliko 1662.VII.11 d. laiškas, ten pat, vien. 932.

¹¹⁸ Ten pat.

¹¹⁹ L. Kochanskio 1662.VII.20 d. laiškas, ten pat, vien. 982.

kis. Jis rašė, kad pylimą vartų priestatams nukasa 80 kareivių. Po pylimu esantieji rūšiai siekia vartus, todėl tuos rūšius teks išlaužti. Prašo nurodymo, kokias priestatuose daryti lubas — paprastos bus nepanašios į kitų, senų, kambarių lubas. Todėl jas reikia pavesti išpuosti piaustytojui arba pakabinti paveikslų, kaip kituose kambariuose yra. Plytinėje už pusantros mylios yra 250 000 plytų, o kitoje už trijų mylių, — apie 300 000¹²⁰. Rugpiūčio 21 d. jis parašė¹²¹, kad pirmųjų kareivinių sienos iki stogo išmūrytos ir kad padėti arkiniai vartų priestatų pamatai. Nusiskundžia, kad didelio vargo būta dėl pylimo žemių, kurios griūdavusios, stiprias atramas laužydamos. Langus priestatams piaustytojas daręs tokius, kaip senieji. O staktas, kurios senuose vartų kambariuose yra akmeninės, teks daryti į jas panašias ažuolines. Inžinierius teiraujasi, kuo uždengti priestatų stogus. Antrąsias kareivines žada statyti dešiniajame nuo vartų bastione.

Vartų priestatams pamatus padėjus, atėjo B. Radvilos nurodymas tais metais pastatyti trejas kareivines, arba vieną vartų priestatą (paviljoną) ir vienas kareivines. S. Arciševiskis atsakė¹²², kad jau mūrijami abu priestatai, o pamatai antroms kareivinėms taip pat greitai bus padėti. Kareivinėms išdegtą 8000 čerpių, gaminamos profiliuotos ply-

¹²⁰ S. Arciševiskio 1662.VII.21 d. laiškas, ten pat, vien. 988.

¹²¹ Ten pat, vien. 988.

¹²² S. Arciševiskio 1662.VIII.2 d. laiškas B. Radvilai, ten pat, vien. 989.

¹²³ D. Kosciuškos 1662.VIII.10 d. laiškas, ten pat, f. BA-IX, vien. 880.

¹²⁴ S. Arciševiskio 1662.VIII.24 d. laiškas, ten pat, f. BA-X, vien. 990.

tos vartų priestatų karnizams. Prašoma parašyti Kuršo kunigaikščiui, kad savo miškuose leistų kirsti Biržų pilies rūmams pušų, kurių prireikšią ne mažiau, kaip 5000¹²³. Rugpiūčio pabaigoje vartų priestatų sienos buvo beveik pastatytos, bet skliautai dar neužbaigti. Tuo metu kasama duobė antrųjų kareivinių pamatams. Iš atvežtos iš Kėdainių šimto septyniasdešimties strypų geležies daromi ankeriai priestatų sienoms¹²⁴. Antrosios kareivinės pradėtos statyti bastione, tarp maisto sandėlio ir virtuvės¹²⁵.

1662 m. rudenį buvo intensyviai dirbama ir prie pylimų statybos. Rugpiūčio 30 d. ir rugsėjo 14 d. laiškuose K. Karlikas rašė, kad kasdami pylimą ir pamatų duobes, kareiviai apiplyšo, ir todėl išbėgioja¹²⁶. Tačiau B. Radvila įsakė tų darbų nenutraukti.

Iš 1662 m. rugsėjo 14 d. D. Kosciuškos laiško¹²⁷ ir K. Karliko laiško¹²⁸ aiškėja, jog B. Radvila pažadėjo atvykti į Biržus. Kad Radvila turėtų kur apsistoti, buvo skubinama užbaigti pilies vartų pastato rekonstrukciją. Rugsėjo 21 d. S. Arciševiskis pranešė¹²⁹, kad vieno tų vartų priestato skliautai ir abiejų priestatų stogai užbaigti; daromos durys iš senųjų kambarių į naujus. Taip pat statomi priestatų stogų kupolai, tinkuojamos sienos. Tą informaciją jis pakartoja taip pat kitame savo laiške¹³⁰, apgailėstaudamas, kad langai

¹²⁵ S. Arciševiskio 1662.VIII.30 d. laiškas, ten pat, vien. 991.

¹²⁶ Ten pat, vien. 933, 934.

¹²⁷ Ten pat, f. BA-IX, vien. 885.

¹²⁸ Ten pat, f. BA-X, vien. 935.

¹²⁹ Ten pat, vien. 992.

¹³⁰ Ten pat, vien. 993.

iki šv. Mykolo (rugsėjo 29 d.) nebus užbaigti.

Vilniečiams mūrininkams apie spalio 7 d. iš Biržų išvykus, dar 11 dienų pilyje dirbo biržietis Zacharius Mikolajevičius. Jis įmūrijo antro vartų priestato langus¹³¹. Likę kiti biržiečiai mūrininkai tinkavo kareivines ir vartų priestatų rūsius¹³². Lapkričio pradžioje vienos kareivinės buvo visiškai užbaigtos, o kitos išmūrytos ligi langų sąramų¹³³.

Apie gruodžio 10 d. iš Biržų per Kėdainius į Karaliaučių išvažiavo ir S. Arciševskis.

Ziemą buvo ruošiama miško medžiaga. Į Biržus pasiūstas stalius vokiečiai, kad giriose pats atsirinktų medžius. Prašyta vėl rašto Kuršo kunigaikščiui, kad leistų savo miškuose nukirsti dvi kapas pušų balkiams rūmų valgomajam. Į pilį pradėta vežti kai kurios medžiagos: plytos, ažuolinės lentos langams¹³⁴.

Kovo mėn. pasirošimą statyboms Biržuose apžiūrėjo Radvilos sekretorius Nezabitauskis ir L. Kochanskis¹³⁵. D. Kosciuška po to parašė¹³⁶, kad medžiagų rūmų statybai neužteks, ir pasiūlė statyti kareivines bei arsenalą. Iš Kėdainių ir Vilniaus vėl buvo telkiami mūrininkai. 1663 m. jie triūsė nuo balandžio 21 d. ligi spalio 20 d.¹³⁷.

Gegužės viduryje jau buvo išmūrytos trečiųjų kareivinių sienos ir

baigiamos 1662 m. statytos antrosios¹³⁸. B. Radvilos prašyta pavesti T. Spinovskiui paruošti arsenalo rekonstrukcijos projektą. Suiręs senasis arsenalas buvo ištišęs, siauras (120 uolekčių ilgio ir 12 pločio) pastatas, todėl L. Kochanskis pasiūlė jį sutrumpinti iki 90 uolekčių ir, pristatčius antrąjį aukštą, paversti tą aukštą maisto sandėliu¹³⁹.

Taupydamas lėšas, B. Radvila įsakė Kėdainių miestiečiams išlaikyti 20 Biržų įgulos kareivių, duodant po 6 auksinus per dieną. Mėnesinę 120 auksinų tos prievolės sumą jie turėjo atiduoti Biržų komendantui¹⁴⁰.

Birželio viduryje į Biržus atvyko S. Arciševskis. Mėnesio pabaigoje dvejose kareivinėse jau galėjo gyventi sargyba. Trečiosios dar buvo be stogo, ketvirtųjų išmūrytos sienos, penktųjų pamatams kasama duobė. Be to, buvo taisoma vartų pastato išorė ir vidus. Čia taip pat dar reikėjo įruošti įėjimus į priestatų rūsius. Nugriauta dalis arsenalo. Penktąsias kareivines B. Radvila įsakė mūryti, tik užbaigus darbus vartų pastate. Jis taip pat sakosi pavedęs Arciševskiui, kad rudenį būtų mūrijamos kai kurios skersinės rūmų sienos. Siūlo, išgriovus sienoje mūrą, patikrinti, ar virš rūmų viršutinių langų yra įmūryti ankeriai¹⁴¹. L. Kochanskiui atsakius, kad rūmų skersinės sienos nebuvo mūrijamos¹⁴²,

Radvila pakartotinai liepia jas mūryti, jei liks laiko nuo darbų prie vartų ir kareivinių. Siūnia Spinovskio projektą, kur parodyta, kaip tai reikia daryti, nė trupučio nuo projekto nenukrypstant. Sakosi norįs sekančiais metais visas jėgas mesti prie rūmų ir arsenalo. Galvoja pritraukti prie darbo mūrininką, kuris jo rūmus Vilniuje remontavęs. Reikalauja sukaupti plytų, kalkių atsargas, pasirūpinti ankeriais iš Rygos. Plytų ir čerpių gamybą siūlo pačiam Kochanskiui prižiūrėti, kad jos būtų gerai išdegtos¹⁴³. L. Kochanskis anksčiau rašė, kad plytų yra daugiau kaip 100 000, o kalkių vienoje krosnyje bus dar išdegta daugiau kaip 500 bačkų¹⁴⁴.

Rūmų skersinių sienų vis dėlto nespėta pradėti, pamūryti tik jų pamatai. Mūrininkai užtruko prie vartų pastato rūsių. Be to, buvo išmūryta penktųjų kareivinių sienos¹⁴⁵. Iš L. Kochanskio laiškų matyti, kad per 1663 m. sezoną buvo užbaigti mūro darbai vartuose ir jų priestatuose, padėtos gegnės penktosiose kareivinėse, statomos krosnys kitose, daromi ažuoliniai rėmai rūmų langams¹⁴⁶.

1664 m. žiemą S. Arciševskis pasiūlo Biržuose. Sniegas ir potvynis trukdė ruošti rūmų balkius. Apniko abejonės, ar jie bus iki pavasario paruošti. Be to, nebuvo kur dėti patrankų ir grūdų, tad pirmon eilėn ir iškilo arsenalo statyba. Gaila buvo

tik rūmams skirtų gerų plytų, kurių turėta 300 000.

Sausio pabaigoje T. Spinovskis atsiuntė B. Radvilai pilies arklidžių ir arsenalo projektus. Jis pataisė paties Radvilos darytą arklidžių projektą. Arklidės turėjo būti 90 uolekčių ilgio ir 18 uolekčių pločio mūrinis pastatas. Jo sienos projektuotos 2,5 plytos storumo. T. Spinovskis aptaria rūmų stogo ir karnizų projektus. Kritikuoja rūmų vienslaidžio stogo autorių, kuris mirusiam kunigaikščiui (Jonušui) tą stogą nupiešė. Spinovskis įrodinėja, kad vienslaidis stogas tokiam plačiam pastatui būtų per žemas ir per plokščias. Suprastino Spinovskis ir seno projekto rūmų karnizą. Jis tvirtina, kad naujam karnizui mažiau tereiks geležies ir paprastesnio meistro¹⁴⁷. Sausio mėn. iš Rygos atvežti pirkti ankeriai (100 vienetų) ir geležies strypai¹⁴⁸, o iš Papilio miškų daugiau kaip 30 uolekčių ilgio balkiai¹⁴⁹. Ankeriams taisyti ir kalti balandžio mėn. pasamdytas kalvis vokiečiai, anksčiau dirbęs švedų artilerijoje. Iš Vižūnų ir Svėdasų valsčių darbams pilyje užprašyti prievolinkai¹⁵⁰. Buvo ruošiama vieta arsenalo pamatams. Vietiniai ir iš Kėdainių atvykę mūrininkai baigė statyti penktąsias kareivines¹⁵¹. B. Radvilą nervino pranešimai iš Biržų, kad dėl ankerių stokos tais metais nebus galima mūryti rūmų¹⁵². Be to, Vilniaus vyskupas pareikalavo,

¹³¹ S. Arciševskio 1662.X.15 d.—XI.11 d. kvitas. Cit. pagal Ciechanowieckį, p. 50, 62.
¹³² L. Kochanskio 1662.XI.5 d. laiškas, VUB, f. A-212, Nr. 16590.
¹³³ Ten pat.
¹³⁴ L. Kochanskio 1663.III.21 d. laiškas, VUB, f. A-213, Nr. 16783.
¹³⁵ L. Kochanskio 1663.III.21 d. laiškas, VUB, f. A-213, Nr. 16767.
¹³⁶ D. Kosciuškos 1663.III.22 d. laiškas. Cit. pagal Ciechanowieckį, p. 52.

¹³⁷ D. Kosciuškos 1663.IV.11 d. laiškas. Petro Paulavičiaus sąskaita. Polska Akademia Nauk — Kraków, rankr. P. 558.
¹³⁸ L. Kochanskio 1663.V.14 d. laiškas, VUB, f. A-232, Nr. 18111.
¹³⁹ Ten pat.
¹⁴⁰ B. Radvilos 1663.IV.29 d. laiškas S. Oborskiui, VUB, f. A-213, Nr. 16758.
¹⁴¹ B. Radvilos 1663.VII.21 d. laiškas L. Kochanskiui, VUB, f. A-219, Nr. 17314.
¹⁴² L. Kochanskio 1663.VIII.4 d. laiškas, ten pat, f. A-213, Nr. 16745.

¹⁴³ B. Radvilos 1663.VIII.29 d. laiškas L. Kochanskiui, ten pat, Nr. 16740.
¹⁴⁴ L. Kochanskio 1663.VIII.13 d. laiškas, ten pat, Nr. 16744.
¹⁴⁵ L. Kochanskio 1663.IX.26 d. laiškas, ten pat, Nr. 16730.
¹⁴⁶ L. Kochanskio 1663.X.23 d. ir XII.23 d. laišakai, ten pat, Nr. 16723 ir 16716.
¹⁴⁷ T. Spinovskio 1664.I.20 d. laiškas, ten pat, f. TF-3,1, 52—53.

¹⁴⁸ D. Kosciuškos 1664.I.30 d. laiškas, ten pat, f. BA-IX, vien. 887.
¹⁴⁹ L. Kochanskio 1664.I.30 d. laiškas, ten pat, f. BA-X, vien. 986.
¹⁵⁰ K. Karliko 1664.IV.26 d. laiškas, ten pat, vien. 945.
¹⁵¹ D. Kosciuškos 1664.V.9 d. laiškas, ten pat, f. BA-IX, vien. 890.
¹⁵² K. Karliko 1664.V.14 d. laiškas, ten pat, f. BA-X, vien. 947.

kad iš Lietuvos būtų išsiųstas ariomas S. Arciševskis, taip reikalingas Biržų statyboms. B. Radvila įsakė jam, palikus arsenalo projektą, išvykti, ir pats nutarė važiuoti į Biržus, nes «matąs, jog viskas iš vėžių išsėina»¹⁵³. Liepos 17 d. Arciševskis išvyko, ir buvo grįžęs tik trumpam laikui 1665 m. vasario—kovo mėnesį¹⁵⁴.

Birželio mėn. padėti arsenalo pamatai, o liepos viduryje jo sienos jau buvo išmūrytos¹⁵⁵. L. Kochanskis paprašė atsiųsti arsenalo langų projektus ir leisti pasamdyti lentpiovių storlentėms piauči¹⁵⁶. Arsenalą stantant, naudotasi tiek senu, tiek ir nauju Spinovskio projektu. Todėl netiko Spinovskio stogas. Taupant lėšas, buvo pasiūlyta atleisti samdytus mūrinius¹⁵⁷. 1664 m. dirbo magistras Petras Paulavičius su keturiais savo padėjėjais ir mokiniu¹⁵⁸.

Rugpiūčio gale buvo dengiamas arsenalo stogas, tinkuojamos sienos. Išliko abejonių, ar rūmus, trūkstant medžiagos, bus galima statyti dar ir ateinančiais metais¹⁵⁹. Rugsėjo viduryje dėl liūčių arsenalo tinkavimas buvo nutrauktas, o Kėdainių mūrinių — atleisti¹⁶⁰.

1665 m. B. Radvila forsavo pilies rūmų statybą. Todėl vėl į Lietuvą pasiuntė gerai užsirekomendavusį darbų vykdytoją S. Arciševskį, kuris į Biržus atvyko vasario 17 d. Greitai jis parašė¹⁶¹, kad pagal Radvilos valią atsikviestų iš Vilniaus mūrinių, «gerą meistrą vokietį, kuris kanclerio rūmus restauravo». Pilyje yra apie 80 000 plytų, o plytinėje, jų dar išdegus iki pavasario, bus apie 120 000. Patarė šią vasarą išmūryti rūmų rizalitus (paviljonų) sienas.

Iš kvitų matyti, kad dėl rūmų statybos buvo susitarta su magistru Georgijumi Ertliu, kuriam už darbų nuo kovo 14 d. iki spalio 3 d. mokėta po 12 auksinų per savaitę¹⁶². (Autoriai jo biografiją pateikė nevienodai. Gimė jis Tirolyje¹⁶³, o ne Silezijos Bioloje¹⁶⁴. Apie 1670 m. apsigyveno Vilniuje. 1668—1693 m. statė bažnyčią Hailigenbeilyje (Svieta Lipka). Mirė Vilniuje 1696 m., o ne 1692 ar 1693 m.¹⁶⁵.)

Gegužės mėn. buvo baigiama įruošti dar viena — Grubiškių plytinė. Rūmus tuo metu mūrėjo 5 mūrinių, o arsenalą tinkavo keturi¹⁶⁶. 1665 m. dirbo Zacharijus Mikolajevičius, Dovydas Lulko, Motiejus Milaš-

153 B. Radvilos 1664.V.30 d. laiškas L. Kochanskiui, VUB, f. A-214, Nr. 16806.
154 A. Ciechanowiecki, Z dziejów..., p. 54. K. Karliko 1665.III.4 d. laiškas, MAB RS, f. BA-X, vien. 953.
155 L. Kochanskio 1664.VI.28 d. ir VII.15 d. laišakai. VUB, f. A-214, Nr. 1609 ir 16812.
156 L. Kochanskio 1664.VII.18 d. laiškas, ten pat, Nr. 16813.
157 K. Karliko 1664.VII.31 d. laiškas. MAB RS, f. BA-X, vien. 948.
158 1664.IX.16 ir 17 d. kvitai. Polska Akademia Nauk — Kraków, rankr. P. 558.
159 K. Karliko 1664.VIII.21 d. laiškas. MAB RS, f. BA-X, vien. 951.
160 K. Karliko 1664.IX.17 d. laiškas, ten pat, vien. 952.

161 S. Arciševskio 1665.III.12 d. laiškas, ten pat, vien. 996.
162 G. Ertlio 1665.X.10 d. kvitas, Polska Akademia Nauk — Kraków, rankr. P. 558.
163 Ertlis buvo Vilniaus šv. Martyno brolijos narys. Tos brolijos knygoje (VUB RS) įrašyta: „Ertle Georgius, Maurermeister, gebürtig aus Tirol von Weissenbach am Beich unterm Schloss Ehrenberg“.
164 St. Loza, Architekti i budowniczwowie w Polsce, Warszawa, 1954, p. 72.
165 X. Jan Oblak, Jerzy Ertli, budowniczy Świętej Lipki, „Rocznik Olsztyński“, t. III, 1960, p. 126.
166 K. Karliko 1665.V.30. laiškas, ten pat, f. BA-X, vien. 959.

konis, Grigas Petronis, Mykolas Jonelionis ir Lukošius Martinonis¹⁶⁷.

Ertlis pasiūlė rūmuose vietoj balkių perdangimų mūryti skliautus. Kadangi rūmų vidaus sienų mūrėjimas nukeltas į kitus metus, atsisakyta 1665 m. uždengti rūmų stogą¹⁶⁸. Birželio mėn. Ertlis išvyko į Vilnių, bet darbai Biržuose nesustojo.

Norėdamas sulaukyti pilyje dirbusių ir panorėjusių išvažiuoti į Vilnių tapytoją-piaustytoją, vietinį meistrą Joną Bohdaševskį, K. Karlikas pasiūlė Radvilai leisti jam išpuošti arsenalo lubas, kaip buvo ir senajame arsenale¹⁶⁹. (J. Bohdaševskis 1662 m. išpauštė vartų priestatų langų rūmus, 1663 m. dekoravo tų vartų fasadą dažytais ir skulptūriniais ornamentais bei Radvilų herbais, o 1664 m. išraižė įrašus marmuro lentoje po pilies įkūrėjo Kristupo I Radvilos Perkūno biustu, pastatytu virš vartų¹⁷⁰.)

Birželio 24 d. pilį aplankė Kuršo kunigaikštienė, B. Radvilos sužieduotinė kunigaikštė Ona Marija, Bauskės seniūnas Taubė. Kunigaikštenei pilis labai patikusi ir ji pasakiusi, kad tvirtovė labai panaši į kurfiursto tvirtovę Oranijoje¹⁷¹.

Rugpiūčio pabaigoje buvo mūrijami rūmų rūsių skliautai, ankeruojamos viršutinio aukšto sienos. 1665 m.

167 A. Ciechanowiecki, Z dziejów..., p. 54—55.
168 K. Karliko 1665.IV.29 d. laiškas. MAB, RS, f. TF-3, l. 74—75.
169 K. Karliko 1665.VI.20 d. laiškas, MAB RS, f. BA-X, vien. 962.
170 A. Ciechanowiecki, Z dziejów..., p. 50, 53, 54.
171 K. Karliko 1665.VI.24 d. laiškas, MAB RS, f. TF-3, l. 98—99.
172 D. Kosciuškos 1666.II.18 d. laiškas, ten pat, f. TF-2, l. 34—35.
173 K. Karliko 1665.X.31 d. laiškas, ten pat, f. BA-X, vien. 970.

rūmų mūrams sunaudota 250 000 plytų¹⁷². Sezonui baigiantis B. Radvila įsakė ruošti medžiagas, kad rūmus būtų galima užbaigti ateinančių pavasarį. K. Karlikas skundėsi, jog trūksta balkių ir siūlė pirmiausia uždengti rūmų stogą¹⁷³.

Balandžio pradžioje sudaryta sutartis su magistru staliumi Zyvertu Holzenu¹⁷⁴ dėl rūmų stogo uždengimo. Gavęs stogo projektą, stalius nurodęs kad stogas bus per daug plokščias, žemas ir sunkus, todėl jį reikia paaukštinti per dvi uolektis. Be to, Spinovskis užmiršęs pažymėti karnizų matmenis. Radvila liepė stogą daruoti 18 uolekčių aukštumo.

Mūrinių vasarą sparčiai mūrėjo rūmų vidines sienas. Jiems vadovavo Ertlis, dirbęs nuo balandžio 8 d. iki liepos 31 d.¹⁷⁵

B. Radvila sutiko, kad arsenalas būtų dekoruotas, nes už darbus tame pastate 1666 m. Jonas Bohdaševskis gavo atlyginimą¹⁷⁶.

Bebaigiant pilį, 1666 m. liepos 1 d. gaisras sunaikino beveik visą Biržų miestą. Visiškai sveika išliko tik viena Vilniaus gatvė¹⁷⁷.

Apie rūmų ir kitas statybas 1667—1669 m. rašytinių šaltinių išlikę nedaug.

1667 m. Biržuose tebedirbo stalius Zyvertas Holzenas, konstravęs

174 1666.VIII.2 d. jis gavo 40 auksinų, o VIII.18 d.—50. Viename kvite jis pavadintas „Siwertt Holzstein-ciesla magister“, kitame — „Siwertt Holzzen — maister ciesla“. Государственный архив Минской области, ф. 694, оп. 2, т. I, ед. хр. 455, лл. 15, 16.
175 A. Ciechanowiecki, Z dziejów..., p. 55.
176 Jono Bohdaševskio 1666.VIII.25 d. kvitas, CVIA, f. 459, a. 1, vien. 2, l. 6.
177 D. Kosciuškos 1666.VII.2 d. laiškas, MAB RS, f. TF-2, l. 10—11.

stogo fermas, rinkęs miške medžius balkiams, ir už tai gavęs 104 auksinus. Tų metų rugsėjo 29 d. J. Graurokas rašė, kad stogas prieš savaitę užbaigtas. Lapkričio 11 d. jis pranešė Radvilai, kad rūmų langai dar neįstiklinti¹⁷⁸. 1667 m. buvo sudaryta sutartis dėl nežinomų darbų pilyje su meistru Henriku¹⁷⁹.

Nėra jokių žinių apie darbus pilyje 1668 m. Iš Biržų dvaro ir pilies dokumentų 1686 m. nuorašų knygos težinomi keli laiškuose K. Karlikui pareikšti B. Radvilos pageidavimai, kas 1668 m. turėtų būti daroma pilyje. Iš 1668 m. gegužės 11 d. laiško žinoma, kad Radvila galvojo toje vietoje, kur stovėjo virtuvė, pastatyti arklides (tokias, kaip ceikhauzas), o virtuvę pastatyti senųjų arklidžių vietoje. 1668 m. birželio 9 d. laiške B. Radvila įsakė gaminti rūmams duris, langų rėmus, grotas, bet jų į sienų angas neįstatyti. Tų metų liepos 24 d. jis įsakė tinkuoti rūsius ir statyti parakui laikyti sandėlius. Atrodo, kad 1668 m. tebuvo įvykdytas tik pastarasis B. Radvilos noras — ištinkuoti rūmų rūšiai ir pastatyti sandėliai parakui. Didžiausias tų metų rūpestis buvo ruošti statybines medžiagas rūmų užbaigimui sekantais metais. Iš 1669 m. lapkričio 9 d. K. Karliko laiško B. Radvilai žinome, kad rūmų rizalitai tuo metu jau buvo uždengti čerpėmis. Laiške jau kalbama apie vėjarodžių ir Radvilų herbų — erelių paausavimą. Informuojama, kad, neturėdamas darbo, mūrininkas nori išvažiuoti į Vilnių. Jam reikia sumokėti 650 auksinų, o staliui magistrui — 500¹⁸⁰.

K. Karlikas smulkiai aprašo, kokie turi būti ant rizalitų stogų viršūnių užkelti ereliai. Prierašė jis informuoja, kad čerpių į pilį iš viso suvežta 31 500. Rizalitus uždengus, didelė tų čerpių dalis dar liko¹⁸¹.

Iš 1669 m. spalio 14 ir 25 d. K. Karliko laiškuose aprašyto konflikto tarp pilies mūrininkų ir miesto sargybos paaiškėja, kad tais metais pilyje dirbo vilniečiai ir vietos mūrininkai. Sužinom ir burmistrui akį pamušusio biržiečio mūrininko pavardę — Motiejus Grigonis¹⁸².

Pilies šeimininkui Boguslavui Radvilai paskutinę 1669 m. dieną mirus, dar ne visai užbaigti trečiosios rekonstrukcijos darbai kuriam laikui nutrūko. Atnaujinti jie buvo daugiausia rūmų interjere B. Radvilos dukters Liudvikos Karolinos įgaliotinių. 1681 m. Liudvika Karolina rašė J. Graurokui, kad rūmams užbaigti nemažai plytų prireiks¹⁸³. Ateinančiais metais rūmų salėse buvo pastatytos koklių krosnys su Liudvikos Karolinos inicialais, Radvilų ereliu ir 1682 m. data. Iš Biržų dvaro ir pilies dokumentų nuorašų 1686 m. knygos puslapių atrodo, kad, krosnis pastatčius, rūmų įrengimo darbai sustojo. 1686 m. pilį apžiūrėjęs Liudvikos Karolinos komisarams Jonui Jurgiui Chvalkovskui ir Jonui Rejeriui, pilies komendantas K. Karlikas ir horodničius buvo apkaltinti, kad dėl jų apsileidimo ir nerūpestingumo naujieji pilies rūmai yra apleisti, nebuvo užbaigti, arsenalas ir kiti pastatai griūva. Iš K. Karliko teisinimosi paaiškėja, kad, B. Radvilai mirus, jo ekonomai įsakė pilies statybos darbus

nutraukti, amatininkus atleisti, o statybai priruoštas medžiagas parduoti. Daug plytų ir čerpių buvo parduota Rygoje, o likusi dalis — išdalyta po kitus objektus. K. Karlikas detaliau aprašo ir pilies pastatų būklę: rūmų stogas kiauras, o čerpių jam sutaisyti neturima, kiauras ir arsenalo stogas, patrankas ir kitokį inventorių tenka nuo lietaus dangstyti, o nremontuojamose kareivinėse nuo lubų krinta tinkas. B. Radvilai mirus, plytos ir čerpės Biržų dvaro plytinėse nebuvo gaminamos. Kalkių buvo išdegta tik viena 1685 m. suremontuota krosnis, o kita krosnis išdegta 1686 m., Liudvikos Karolinos ekonomams įsakius; pilies rūmų trijuose kambariuose prieš 1686 m. sukalti aruodai grūdams laikyti. Buvo taip pat remontuojamos mūro sienos aplink vartus, o vartų pastato suremontuoti langai. Kadangi K. Karlikas pateikė nemažą faktų ir argumentų, rodančių ne jo vieno, bet ypač Liudvikos Karolinos ekonomų ir pačių tikrintojų-komisarų abejingumą pilies išlaikymui, kaltę už apsileidimą komisarai suvertė horodnyčiui. 1686 m. rugpiūčio mėnesį buvo sudaryta nauja sutartis su kitu horodnyčiumi — Jurgiu Jaželijumi. Pastarasis buvo įpareigotas rūpintis užbaigti rūmų įrengimą. Jam taip pat pavesta uždengti vartų pastato stogą ažuoliniais gontais, nes 1685 m. tų vartų stogo tebuvo uždengta tik viena «bonia». Kaip rodo rūmų griuvėsių zondavimai, interjeras nebuvo užbaigtas iki rūmų susprogdinimo 1704 metais.

Pilies pylimų rekonstrukcijos etapai dar nėra ištirti ir tiksliai nustatyti. Daugybė B. Radvilos statybos dokumentų neparodo tų didžiulės apimties žemės darbų, atliktų pagal olandų pavyzdį, performuojant Kristupo I Radvilos Perkūno tvirtovės

pylimus. Daug laiko, darbo ir lėšų padėta, kol vietoj pirmosios tvirtovės pylimo su mūro kiautu ir buvusio griovio iškilo 15—18 m pločio, 5—7 m aukščio didysis pylimas ir 3 m aukščio priešpilis. Be to, kasėjai turėjo iš naujo iškasti 30—40 m pločio ir 4—7 m gylio fosą, supilti ir užvelėnuoti atšlaitę. Visa tai turėjo atsispindėti B. Radvilos ir jo dvariškių korespondencijoje. Tačiau apie pylimus joje kalbama palyginti mažai. Todėl tą grandiozinį darbą tenka priskirti ne Boguslavo Radvilos, o Jonušo Radvilos fortifikatoriams.

Biržų girios medininko Golginavičiaus 1686 m. rugpiūčio 5 d. rašto teiginiais, B. Radvilos pilies statybai ir kitiems reikalams Biržų girioje iškirta 340 ažuolų storlentėms, patrankų lafetams, naujųjų rūmų durims, langams, laiptams. Įdomu, kad rūmų stogas, prieš uždengiant čerpėmis, buvo dengtas dar ažuoliniais gontais.

Pilies sunaikinimas.
Šiaurės karo metu sutarties sudaryti tarp Lietuvos—Lenkijos ir Rusijos į Biržus atvyko karalius Augustas II ir caras Petras I. Abu valdovai 1701 m. vasario 26 d. pilyje pasirašė sutartį prieš Švediją. Karas vyko nesėkmingai, dar tų pačių metų rugpiūčio mėnesį švedai užėmė Biržus ir paliko pilyje savo įgulą. 1702 m. tą įgulą dar padidino. Tačiau 1703 m. Biržai buvo atsiimti. 1704 m. rugpiūčio 28 d. švedai vėl apgulė pilį. Išsigandęs švedų pavaizduoto šturmo, komendantas Ernestas Nerezijus pasidavė. Švedai išvežė visą turtą, daugiau kaip 40 patrankų. Generolas Levenhauptas įsakė po rūmais ir kitais pilies pastatais padėti minas ir juos išsprogdinti. Tik ankeriai išgelbėjo pilies liekanas — jos išsilaukė tris šimtmečius.

178 A. Ciechanowiecki, Z dziejów..., p. 55.

179 Ten pat, p. 56.

180 MAB RS, f. TF-3, l. 60-61.

181 Ten pat, l. 1.

182 Ten pat, f. TF-3 l. 96—97 ir 6—7.

183 A. Ciechanowiecki, Z dziejów..., p. 56.

Po 1704 m. sunaikinimo Biržų pilies nebuvo atstatyta, ir kaip tvirtovė ji neteko strateginės reikšmės. Žygiuodamas su kariuomene iš Vilniaus į Rygą, caras Petras I 1705 m. vėl aplankė Biržus ir keturioms dienoms apsistojo po švedų 1704 m. susprogdinimo išlikusiuose rūmų ar pilies vartų pastato kambariuose. Mieste pagal 1695 m. lapkričio mėn. inventorinį aprašymą¹⁸⁴ aplink rotušės aikštę, Vilniaus, Papilio, Subačiaus, Rabinų, Karaimų, Kreivojoje bei kitose gatvėse stovėjusių 204 gyvenamųjų namų, reformatų ir liuteronų bažnyčių vietoje taip pat riogsojo kaminai, sienų liekanos ir griuvėsių krūvos. 1709—1710 m. Biržuose stovėjo 7-ojo Astrachanės pulko kuopa, vadovaujama majoro Faminieco.

Miestas palengva atsistatė. Biržų savininkai, matyt, apsistodavo į kairę nuo pilies prie Agluonos naujai pastatyta dvare mūriniame pastate, aprašytame 1731—1732 metų inventoriuje¹⁸⁵. Pastato vidaus sienos tais metais dar nebuvo išmūrytos, o skiedrų stogas jau prakiuręs. Apie pilį tame aprašyme tepasakyta, kad ji minomis sugriauta. Laimei, niekam neatėjo į galvą grįžti prie Panevėžio seimelyje dar 1679 m. iškeltos pasiūlymo: sulyginti su žeme Biržų pilies pylimus¹⁸⁶.

Po Liudvikos Karolinos mirties (1695 m.) Biržus paveldėjo jos dukterė iš antrojo vyro Noiburgo kunigaikščio Karolio Pilypo — Elžbieta Augusta. Pastaroji ištekėjo už Zalcbacho kunigaikščio Karolio Emanuolio. Biržus paveldėjo jų dukterė Franciška. Biržų ir Dubingių Radvilų ša-

184 AGAD, Archiwum Radziwiłłów, dzial XXV.
185 Ten pat.
186 D. Kosciuškos 1679.V.27 d. laiškas Liud-

kos nuosavybėje pilis išbuvo iki 1731 metų. Tais metais Liudvikos Karolinos anūkė Franciška susižiedavo su Nesvyžiaus šakos atstovu Jeronimu Florijonu Radvila. Sužieduotuvėms iširus, pastarasis nupirko Biržų turtus už šešis milijonus auksinų. Mirus Jeronimui (1760 m.), Biržai atiteko jo broliui Mykolui Kazimierui, o 1762 m. — pastarojo sūnui Karoliui, vadintam Panie Kochanku. Karoliui 1790 m. mirus, visi jo dvarai atiteko brolvaikiui Dominykui. Tai buvo paskutinis šios feodalų giminės atstovas Biržuose. 1804 m. jis Biržus užstatė grafui Juozui Tiškevičiui, kuris 1811 m. juos nupirko. Nuo to laiko Biržai priklausė Tiškevičiams. Tiesa, Dominykui Radvilai mirus (1813 m.), Vilniuje 1816 m. buvo sudaryta komisija jo dukters Stefanijos palikimui spręsti. Dėl Biržų tarp Mykolo Tiškevičiaus, iš vienos pusės, ir Stefanijos globėjų bei į Biržų turtus pretendavusio Noiburgo kunigaikščių įpėdinio Bavarijos karaliaus — iš kitos, prasidėjo ilgas bylinėjimasis. Tik 1844 m. caro Nikolajaus I įsakyta Biržai buvo pripažinti Tiškevičiams. Pirmuoju Biržų dvarų ordinacijais, į kurią įėjo 17 raktų, 36 palivarkai, 181 kaimas ir 77 užusieniai, ordinatoriumi buvo Mykolo Tiškevičiaus sūnus Jonas.

Savininkams keičiantis, Biržų pilis stovėjo apleista ir palengva iro. 1815 m. lapkričio 27 d. Biržus aplankė caras Aleksandras I. Antrą kartą jis čia apsilankė 1822 m. ir, apžiūrėjęs pilies griuvėsius, įsakė bajorų maršalkai Aleksandriui Bistromui, kad Biržų pilies liekanų niekas nelieštų¹⁸⁷.

vikos Karolinos įgaliotiniams. VUB, f. A-216, Nr. 17010.
187 Prof. Jonas Yčas, Biržai Tvirtovė, miestas ir kunigaikštystė, p. 122—123.

Kaip XIX a. pradžioje atrodė pilies griuvėsiai, iš dalies matome Pranciškaus Smuglevičiaus aliejumi tapytame paveiksle¹⁸⁸.

1827 m. Biržų pilies rūmų fasado piešinį, tų rūmų planą, taip pat visos bastioninės pilies planą padarė Vilniaus gubernijos matininkas, kolegijos asesorius Velikorodovas¹⁸⁹.

1856 m. Biržų pilies rūmų griuvėsius, bastioninės pilies planą, kieme išlikusių pastatų planą, taip pat ant pylimų riogsojusias patrankas grafiškai nupiešė dailininkas J. Šantyris (J. Szantyr)¹⁹⁰.

1862 m. Biržų Tiškevičiai pasistatė naujus rezidencinius rūmus Astravo dvare. Buvusi pilies kiemo teritorija buvo apšodinta vaismedžiais ir paversta sodu.

Biržų savininko giminaitis Eustachijus Tiškevičius tuo metu paruošė Biržų monografiją¹⁹¹, nušviesdamas joje miesto ir pilies praeitį.

1870 m. rugpjūčio 14 d. Biržų dvaro savininkas grafas Mykolas Tiškevičius kreipėsi raštu į Kauno gubernatorių kunigaikštį Obolenskį, prašydamas leidimo kasinėti mokslo reikalams Biržų pilies teritoriją.¹⁹² 1871 m. leidimas buvo duotas; kasinėjimus grafas vykdė, nors tikrų žinių apie jų apimtį ir pobūdį neturime. Šis tas apie tuos kasinėjimus žinoma iš senuko Koškulio pa-

188 Jame atvaizduoti Biržų pilies griuvėsiai ir miestelis. Aliejinė tapyba drobėje, 33,4×46,3 cm. Paveikslas saugomas Varšuvos Tautos muziejuje (Muzeum Narodowe).
189 Matininko J. Mackevičiaus nukopijuoti tie du jo brėžinių lakštai pateko į jau minėtą aplanką («Архив древних замков Виленской губ.» 1827 г., Музеум Народове, Kraków, zb. Czapskich, Nr. 159424 605
XIX G, I. X ir XI.)

sakojimo, užrašyto 1930 metais.¹⁹³ Pagal Koškulį, pilies teritorija kasinėta 1884 metais. Buvo kasinėjama prie pilies įvažiavimo vartų. Rasta surūdijusių šovinių, marmurinių laiptų fragmentų, sidabriniai žašlai ir kita.

Paskutinis Biržų savininkas dvarininkas grafas Alfredas Tiškevičius po pirmojo pasaulinio karo apsigyveno užsienyje. Pilies griuvėsius niokojo gyventojai, kurie ardė iš sienų plytas krosnims ir kitoms statyboms. Išardžius lengviau pasiekiamas apatinės sienų dalis, kai kurios tų sienų vėliau nuvirto. Biržų dvaras ir pilis jam priklausė iki žemės reformos. Remiantis 1922 m. vasario 25 d. žemės reformos įstatymu, pilies rūmų griuvėsiai ir teritorija su dideliu sodu buvo nusavinti ir perduoti prižiūrėti Biržų miesto valdybai ir Lietuvai pagražinti draugijos Biržų skyriui¹⁹⁴.

Juridinis pilies griuvėsių ir sklypo savininkas iki 1934 m. buvo Žemės ūkio ministerija. 1934 m. spalio 9 d. Ministrų kabineto nutarimu pilies griuvėsius ir 8,2110 ha sklypą įsisavino Biržų miesto savivaldybė. Tokia dviejų žinybų globa komplikavo pilies apsaugą: nei Žemės ūkio ministerija, nei Biržų savivaldybė griuvėsiais reikiamai nesirūpino, kaltę versdamos viena kitai. Vytauto

190 Piešiniai saugomi VUB.
191 Biržė — rzut oka na przeszłość miasta, zamku i ordynacyi. Skreślil Eustachy Tyszkiewicz, St. Petersburg, 1869.
192 Valstybinio archyvo Kauno filialas, f. 473, ap. I, b. 301.
193 Korespondentė, Pasakojimai apie 1884 m. Biržų pilies kasinėjimą, „Biržų žinios“, 1930.IX.14, Nr. 37.
194 Prof. Jonas Yčas, Biržai, p. 189.

Didžiojo Kultūros muziejaus Lietuvos kultūros paminklų konservatorius, 1939 m. apžiūrėjęs pilies griuvėsius, konstatavo, jog jie yra tokioje blogoje būklėje, kad grėisė pavojus lankytojams. Muziejus 1939 m. rugsėjo 29 d. ir 1940 m. kovo 12 d. raštais kreipėsi į Biržų miesto savivaldybę, siūlydamas imtis skubių priemonių pilies sienoms apsaugoti, bet savivaldybė į tuos raštus neatsakė ir lėšų tam reikalui nepaskyrė.

Pilies saugojimas. Iki antrojo pasaulinio karo apie Biržų pilį buvo parašytas ne vienas jos praeitį idealizuojantis straipsnelis. 1931 m. pasirodė jau minėta išsamėsnė prof. Jono Yčo monografija. 1930 m. Biržų muziejaus taryba sugalvojo pilies teritoriją kasinėti. Mieste ir apie pilį jau anksčiau buvo iškasama įvairių senovės daiktų. 1930 m. vasarą, prie ligoninės senojo medinio barako kasant pusanthro metro gilumo kanalizacijos griovį išilgai pilies fosos, po storu smėlio sluoksniu užtiktas kultūrinis sluoksnis. Jame rasta įvairių molinių šukių ir koklių. Viename tų koklių buvo žalčio apjuostas erelis. Spėliota, kad toje vietoje būta medinės Biržų pilies.¹⁹⁵ Tais metais buvo kasinėjami pilies pylimai, atkastas pilies vartų rūsys. 1930 m. spalio 17—18 d. ligoninės sode, kur anksčiau rastas koklis su ereliu, buvo iškasinėtas 40 m² plotas. Užtikta plūkto molio plokščių gabalų, žalio suplūkto molio herbinių ir augalinių motyvais puoštų koklių. Padaryta išvada, kad toje vietoje stovėję mediniai rūmai.¹⁹⁶

¹⁹⁵ Mikelėnas, Mūsų senovė, „Biržų žinios“, 1930.VIII.10, Nr. 32.

Pilies kieme tebeaugo vaisių sodas, tebebuvo įrengta teniso aikštelė. 1931 m. birželio 28 d. priešais buvusį pagrindinį pilies rūmų fasadą iškilmingai atidengtas kunigaikščio Jono Radvilos paminklas. Jo bronzinio biusto autorius — skulptorius J. Zikaras. Pilies pylimas ir kiemas paversti pasivaikščiojimo ir poilsio vieta: čia buvo suplanuoti ir išžvyruoti takai, chaotiškai sodinami medžiai. Jei pylimai ir kiemas buvo aptvarkyti, tai du su puse šimtmečių be priežiūros palikti ir atmosferos veikiami rūmų griuvėsiai nyko. Juos stiprinti imtasi po Didžiojo Tėvynės karo. Norint sudaryti išlikusių sienų konservacijos projektą, 1953 m. Biržų pilies rūmai pradėti tirti ir matuoti.

Išlikę griuvėsiai ir rasta archyvinė dokumentinė ir ikonografinė medžiaga leidžia rekonstruoti apytikslų rūmų vaizdą prieš jų sugriovimą 1704 metais.

Iki šiol teišliko rūmų vakarinio fasado siena per visą 71,10 m jos ilgį, dalis šiaurinio fasado sienos (9,30 m ilgio), pietų fasado sienos maždaug po 3 m abiejuose — pietvakarių ir pietryčių — kampuose, rytų sienos 2,10 m pietryčių kampe ir 2,10 m netoli to kampo, maždaug pusė vidaus sienų: 20,25 m lygiagretė su pagrindiniu fasadu kapitalinė siena nuo galerijos, tokia pat lygiagretė vakarų fasadinė siena, 16,40 m ilgio trys skersinės kapitalinės sienos pastato centre, kitų trijų skersinių kapitalinių sienų, laiptų narvelio išilginių sienų dalys. Išliko taip pat dalis rūsių. Rūmų sienos mūrytos iš rau-

¹⁹⁶ „Biržų žinios“, 1930.XII.7, Nr. 49.

dono molio rankomis darytų plytų¹⁹⁷. Iš tų liekanų ir ikonografinės medžiagos rekonstruoti rūmai sudarė didžiulį (71,10 m ilgio ir 24,90 m pločio) stačiakampį pastatą; centre jis dviaukštis, o galuose — triaukštis¹⁹⁸. Pagrindinio (rytinio) rūmų fasado centre per abu aukštus buvo atviros galerijos (33,79 m ilgio), kurias pagyvino grakščios ir puošnios renesansinės arkos.

Ikonografinė medžiaga rūmų pagrindiniam fasadui rekonstruoti labai menka. Tėra tik 1704 m. Biržų pilies apšaudymą vaizduojanti švedų graviūra. Joje pagrindinis rūmų fasadas pavaizduotas šešėlyje, be to, piešinys nedetalizuotas. Tačiau, kad būta renesansinės arkados, rodo rūmų išlikusių sienų tyrimas, be to, rūsys po ją ir skliauto pėdsakai už jos esančioje sienoje. Pastarieji įrodo, kad siena nebuvo fasadinė, o langai toje sienoje — kad kitos sienos su langais prieš ją taip pat negalėjo būti. Arkada turėjo būti ir sprendžiant iš tokio pobūdžio rūmų renesanso architektūros tradicijų. Tokias išvadas priėjo Paminklų konservavimo instituto architektas Evaldas Purlys, 1970 m. aprašęs 1955—1962 m. Biržų pilyje vykdytus konservavimo darbus ir jų rezultatus.

Rūmuose buvo apie 40 atskirų patalpų: salių, kambarių, koridorių.

¹⁹⁷ Plytų dydžiai įvairūs: 27,4×13,5×7,1, 27,6×14,0×5,7, 27,0×8×6,0, 27,3×14×5,0 cm.

¹⁹⁸ Sienų aukštis dviaukštėje dalyje — 9,98 m; 10,30 m; 10,35 m; triaukštėje dalyje — 16,70 m. Sienų storis vakarų fasado — 1,50 m; vidaus kapitalinių sienų — 1,15 m; 1,17 m; 1,20 m.

¹⁹⁹ Langų angų dydžiai: I aukšto — 2,40×1,40 m; II aukšto — 2,50×1,40 m;

1961—1963 m. atlikti tyrimai davė daug medžiagos apie rūmų išorės ir ypač interjero apdailą. Be renesansinės atviros galerijos, fasadą taip pat puošė langai, rustai, karnizai. Itin puošnūs buvo antrojo aukšto langai: su sandrikais ir 19 cm pločio apvadais, jų vidurinė, 13 cm platumo, juosta buvo ornamentuota augaliniiais motyvais¹⁹⁹.

Vidaus patalpas puošė dekoratyviniai lipdiniai, didžiulės ornamentuotos plokštės, kolonos, herbiniai skydai, kartušai, laiptų turėklai, skulptūrinės grupės. Visa tai buvo iškalta iš smiltainio, dolomito ir gipso luitų. Patalpos buvo apšildomos koklių krosnimis, daugelis koklių išliko sveiki ir buvo atkasti iš griuvėsių. Jie įvairių spalvinių variantų, glazūruoti, su 1682 m. data, Liudvikos Karolinos herbu ir jos inicialais.

Rūmų architektūros kompozicija, fasadai ir dalis interjero apdailos rodo, kad jie priskirtini vėlyvojo renesanso stiliui²⁰⁰. Išlikę originalūs XVII a. antrosios pusės projektų fragmentai²⁰¹, ikonografinė medžiaga liudija, kad B. Radvilos ir Liudvikos Karolinos meistrai uždėjo rūmams barokinį stogą ir kiek subarokino interjero dekorą.

1953—1954 m. arch. S. Ramunis paruošė rūmų griuvėsių konservavi-

III aukšto — 1,40×1,40 m; rūsio — 0,67×1,17 — 1,22 m.

²⁰⁰ Palyginimui žr. apie 1620—1631 m. statytus Zbaražo pilies rūmus Lenkijoje. Krótka nauka budownicza dworów, pałaców, zamków podług nieba i zwyczajów polskiego, opracował Adam Miłobędzki, Wrocław, 1957, il. 10.

²⁰¹ MAB RS, f. TF-3.

mo projektą²⁰². Jį 1955—1956 m. papildė arch. A. Umbrasas²⁰³, 1961 m. — A. Urbštas²⁰⁴.

Konservavimo darbai pradėti 1955 m. Jiems vadovavo arch. A. Umbrasas.

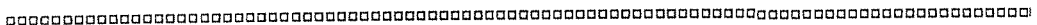
Buvo sustiprintos avarinės sienos (pietinio fasado ir kitos), išmūrytos palangės, iš dalies atstatyti langų apvadai, karnizai ir nubyrėjęs tinkas. Sienų viršus ir palangės uždengtos čerpių stogeliais. Dalis sienų sustiprinta ankeriais.

Iki 1961 m. pilies tyrimo ir konservavimo darbams išleista 586 000 rb. Išvalius griuvenas iš kai kurių rūsių, rūmų sienos neteko natūralių atramų, be to, po rūmais atsivėrė karstinės duobės. Tuo metu pasigirdo balsų, kad Biržų pilis esanti nevertingas objektas, nevaidinęs žymesnio vaidmens mūsų krašto istorijoje²⁰⁵. Nepaisant to, 1961 m. nutarta pilį toliau konservuoti ir tirti. A. Urbštui vadovaujant, buvo atstatyti atkastų rūsių skliautai, prie kai kurių rūmų sienų primūryti kontraforsai, pradėtas atstatyti vartų tiltas. 1966 m. tilto tebuvo likę tik mūrinių stulpų

cokoliai. K. Meko iniciatyva, tų metų spalio mėnesį stulpai pradėti atstatyti ir išmūryti iki viršaus. 1967 m. dar galvota statyti laikiną utilitarinį tiltą, per kurį būtų galima įvežti piliai konservuoti reikalingas medžiagas. Paašikėjo, kad utilitarinis tiltas mažai tebutų pigesnis už restauruotą senąjį. Nutarta atstatyti istorinį XVII amžiaus vidurio tiltą. Projektą tokiam tiltui restauruoti paruošė Paminklų konservavimo instituto inžinierius konstruktorius Napalys Kitkauskas. Per 1969 ir 1970 metus tiltas buvo atstatytas, liko neužbaigta jo viršutinė dalis, neįrengti keltuvai.

1960—1964 m. atlikus pilies komplekso platesnius tyrimus, sukaupta medžiagos šio vienintelio Lietuvoje geriau išlikusio bastioninių pilių epochos paminklo geresniam sutvarkymui.

TSRS Kultūros ministerijos Mokslinė-metodinė kultūros paminklų apsaugos taryba 1970 m. pasiūlė Biržų pilį įtraukti į visasajunginės reikšmės architektūros paminklų sąrašą.

²⁰² S. Ramūnis, Architektūrinio paminklo buv. Radvilų pilies Biržuose konservavimo projektas, SMRGD; S. Ramūnis, Architektūrinio paminklo buv. Radvilų pilies Biržuose numatomų konservacijos ir restauracijos darbų aktai ir pasiūlymai, SMRGD, Vilnius, 1954.

²⁰³ A. Umbrasas, Architektūros paminklo Radvilų pilies Biržuose moksliniai tyrimo darbai natūroje, atlikti 1955 m. SMRGD; A. Umbrasas, Architektūros paminklo

Radvilų pilies Biržuose konservavimo projektas, SMRGD, Vilnius, 1956 m. vasario mėn.

²⁰⁴ A. Urbštas, Buv. Radvilų pilis Biržuose. Konservacijos darbų schema (pasiūlymai), byla Nr. 12, SMRGD, 1961 m.

²⁰⁵ J. Žiugžda, Apie tradicijas, tikras ir tariamas, „Tiesa“, 1961 m. kovo 4 d.; V. Niunka, Amžių palikimas ir socialinė nūdiena, „Literatūra ir menas“, 1961 m. balandžio 8 d., Nr. 15.

TURINYS

Pratarmė	5
Įvadas (J. Jurginis)	7
1. Susidomėjimas pilimis	7
2. Skirtumas tarp piliakalnio ir pilies	10
3. Pilys ir jų ypatybės	14
4. Pilių apsauga	21
VILNIAUS PILYS	25
1. Rašytinės žinios (M. Jučas)	25
2. Kiek Vilniuje buvo pilių? (A. Tautavičius)	34
3. Žemutinė pilis (R. Batūra)	36
Gynybinės sienos	39
Bokštai ir bokšteliai	42
Vartai	46
Tiltai	47
Gynybiniai grioviai ir užtvankos	48
4. Aukšutinė pilis (E. Budreika) ..	50
5. Žemutinės pilies teritorija ir jos pastatai (A. Tautavičius)	58
Bažnyčios	62
Rūmai	65
Renesansiniai kunigaikščių rūmai ..	66
Naujoji Šv. Onos bažnyčia	69
Arsenas	71
Kiti pastatai	73
6. Pilies sunaikinimas ir griuvėsių likimas (A. Tautavičius)	74
7. Artilerijos bastionas (I. Jučienė)	76
TRAKŲ PILYS	89
1. Bendrosios žinios (J. Jurginis) ..	89
2. Pusiasalio pilis (A. Tautavičius)	102
Pirmasis pilies statybos laikotarpis	104

Antrasis pilies statybos laikotarpis	111
Pilies istorijos bendrieji bruožai ..	120
3. Salos pilis	122
Tyrinėjimai ir restauracija (B. Krūminis)	122
Naujausi duomenys apie salos pilį (S. Mikulionis)	129
4. Salos pilies sienų tapyba (J. Jurginis)	145
 KAUNO PILIS (K. Mekas)	153
Pilies aprašymai ir tyrinėjimai	153
Piliavietė	155
Pirmoji pilis	157
Grioviai ir pylimai	159
Antroji pilis	162
Pilies įrengimai	164
Apsauginis griovys	167
 MEDININKŲ PILIS (J. Jurginis) ..	169
Kada pilis statyta?	171
Pilies įrengimai	174
Pilies likimas	177
Gardinių pilių stilius	179
 NEMUNO ŽEMUPIO PILYS	185
 RAUDONĖS PILIS (S. Pinkus)	185
Pilies statyba ir rekonstrukcijos ..	186
Pilis 1877—1934 m.	197
Pilies pritaikymas mokyklai	198
 PANEMUNĖS PILIS (S. Pinkus)	201
Pilies statyba	201
Barokinė pilies rekonstrukcija	208
Klasicistinė pilies rekonstrukcija ..	212
Pilis po 1831 metų sukilimo	215
Pilies sunykimas	218
Pilis 1925—1938 metais	221
Pilies konservacija tarybiniais metais	222

 RAUDONDVARIO PILIS (J. Jurginis) 225	
Raudonų rūmų ir Raudondvario var- do atsiradimas	227
Rūmų perstatinėjimai	231
Interjero aprašymai	233
Rūmų restauravimas	237
 LIŠKIAVOS PILIS (K. Mekas)	241
 BIRŽŲ PILIS (S. Pinkus)	245
Kristupo I Radvilos Perkūno pilis	246
Jonušo Radvilos statybos Biržuose	255
Biržų pilis ir miestas Boguslavo	
Radvilos valdymo metais	258
Pilies sunaikinimas	271
Pilies saugojimas	274
 KLAIPĖDOS PILIS (A. Tautavičius) 277	
Žinių apie pilį apžvalga	277
Kas ir kada statė pilį?	282
Kaip pilis atrodė?	286
Pilies likimas	290
Pilies nugriovimas	297

Коллектив авторов
ЗАМКИ ЛИТВЫ
На литовском языке
Издательство «Минтис»
Лит. ССР, 1971 г.

Ats. redaktorius
istorijos mokslų daktaras
J. JURGINIS

Redaktorė G. Gustaitė
Dailininkas K. Katkus
Spalvotos nuotraukos Z. Kazėno
Meninis redaktorius R. Dichavičius
Techn. redaktorė B. Tolvaišienė
Korektorė D. Leščinskienė

Leidinio Nr. 11468. Tiražas 15.000 egz.
LV 07513. Duota rinkti 1970.IV.16.
Pasirašyta spaudai 1971.I.15.
Popierius 70×90^{1/16}=9,5 pop. l., 22,23 sp. l.
(+10 spalvotų įklijų ir 5 lankai giliauspaudinių įklijų).
34,26 apsk. l. l. Kaina 5,34 rb.

Spausdino Valst. „Vaizdo“ spaustuvė Vilniuje,
Strazdelio g. 1. Užsak. 1502.
Spalvotas ir giliauspaudines įklijas spausdino
K. Poželos sp. Kaune, Gedimino g. 10.

